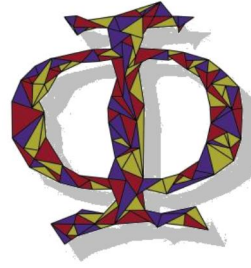

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΕΘΝΙΚΟΝ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟΝ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΑΘΗΝΩΝ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ»

ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ: ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

ΡΕΓΓΙΝΑ ΒΕΛΕΝΤΖΑ

ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΗΣΕΙΣ ΤΗΣ ΑΞΙΟΠΡΕΠΕΙΑΣ
ΑΠΟ ΤΗ ΡΩΜΑΪΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ ΩΣ ΤΗΝ
ΠΡΩΙΜΗ ΝΕΟΤΕΡΙΚΟΤΗΤΑ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΠΟΚΤΗΣΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΟΣ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ ΣΤΗΝ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ: «ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ»

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΤΕΙΡΗΣ ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ Τμ. ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΜΕΛΗ ΤΡΙΜΕΛΟΥΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΟΛΙΤΗΣ ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ Τμ. ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΠΡΩΤΟΠΑΠΑΔΑΚΗΣ ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ Τμ. ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΤΕΙΡΗΣ ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ Τμ. ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΑΘΗΝΑ 2022

Εθνικόν και Καποδιστριακόν Πανεπιστήμιον Αθηνών

Φιλοσοφική Σχολή

Τμήμα Φιλοσοφίας

Ρεγγίνα Βελέντζα

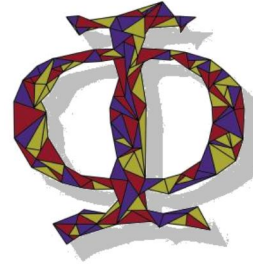
2022

Με την επιφύλαξη παντός δικαιώματος

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΕΘΝΙΚΟΝ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟΝ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΑΘΗΝΩΝ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ»

ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ: ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

ΡΕΓΓΙΝΑ ΒΕΛΕΝΤΖΑ

ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΗΣΕΙΣ ΤΗΣ ΑΞΙΟΠΡΕΠΕΙΑΣ
ΑΠΟ ΤΗ ΡΩΜΑΪΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ ΩΣ ΤΗΝ
ΠΡΩΙΜΗ ΝΕΟΤΕΡΙΚΟΤΗΤΑ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΠΟΚΤΗΣΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΟΣ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ ΣΤΗΝ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ: «ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ»

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΤΕΙΡΗΣ ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ Τμ. ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΜΕΛΗ ΤΡΙΜΕΛΟΥΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΟΛΙΤΗΣ ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ Τμ. ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΠΡΩΤΟΠΑΠΑΔΑΚΗΣ ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ Τμ. ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΤΕΙΡΗΣ ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ Τμ. ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΑΘΗΝΑ 2022

ΠΡΟΛΟΓΟΣ - ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Ο όρος «αξιοπρέπεια» είναι πολυσήμαντος. Στο πέρασμα των χρόνων τού έχουν αποδοθεί αμέτρητες έννοιες, καθώς είναι συνυφασμένος με κάθε πτυχή της ζωής τού ανθρώπου. Έχει απασχολήσει και συνεχίζει να απασχολεί τη φιλοσοφική σκέψη. Στην παρούσα εργασία γίνεται μια προσπάθεια προσέγγισης των εννοιολογήσεων της αξιοπρέπειας κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους, τον μεσαίωνα και την αναγέννηση, μέχρι και την αρχή των νεότερων χρόνων, μέσα από τη σκέψη και τον φιλοσοφικό στοχασμό του Κικέρωνα, του Pico della Mirandola και του Kant.

Σκοπός της εργασίας είναι να φωτιστούν οι φιλοσοφικές εννοιολογήσεις της αξιοπρέπειας κατά το χρονικό διάστημα που προαναφέρθηκε, να εντοπιστούν η εξέλιξη και οι αλλαγές αυτών των εννοιολογήσεων στο πέρασμα του χρόνου και να διαφανεί η σχέση τους με τις γενικότερες πολιτιστικές, πνευματικές, κοινωνικές, πολιτικές και λοιπές συνθήκες της κάθε εποχής, όπως και η σημασία της αξιοπρέπειας για το άτομο τόσο ως πρόσωπο, όσο και ως μέλος του κοινωνικού συνόλου (επικοινωνία του με τα άλλα άτομα, διαπροσωπικές σχέσεις, ανθρώπινα δικαιώματα κλπ), αλλά και η στάση της ευνομούμενης πολιτείας απέναντι στο κάθε άτομο, έτσι ώστε να προκύψουν συμπεράσματα χρήσιμα για την εποχή μας, σχετικά με την αξιοπρέπεια.

Η έννοια της αξιοπρέπειας υπαισέρχεται σχεδόν σε κάθε πτυχή της σκέψης και της ζωής του ανθρώπου και αποτελεί ένα ευρύ θέμα, που δεν μπορεί να εξαντληθεί στα περιορισμένα πλαίσια αυτής της εργασίας, μιας που αφορά σε έναν όρο διαρκώς εξελισσόμενο, που εμπλουτίζεται και ανανεώνεται συνεχώς και ως εκ τούτου προσφέρεται για ενδελεχή έρευνα. Θεωρούμε πως αυτή η εργασία είναι μια μικρή συνεισφορά σε αυτή την έρευνα.

Στο σημείο αυτό θα ήθελα να εκφράσω τις ευχαριστίες μου στον επιβλέποντα Καθηγητή κ. Γεώργιο Χρ. Στείρη, για την πρόταση του συγκεκριμένου θέματος και για την πολύτιμη βοήθεια που μου παρείχε κατά τη διαδικασία της έρευνας και της συγγραφής αυτής της εργασίας, καθώς και τα άλλα δύο μέλη της τριμελούς επιτροπής, τους Καθηγητές κ. Ευάγγελο Πρωτοπαπαδάκη και κ. Γεώργιο Πολίτη.

Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω όλες τις καθηγήτριες και όλους τους καθηγητές των μαθημάτων των δύο χρόνων του ΠΜΣ Πολιτική Φιλοσοφία για το

συναρπαστικό ταξίδι στα ενδιαφέροντα θέματα αυτού του κλάδου της Φιλοσοφίας.
Τέλος, ευχαριστώ από καρδιάς την οικογένειά μου, που βρίσκεται δίπλα μου σε κάθε
βήμα μου και με στηρίζει σε όλες μου τις προσπάθειες.

Ρεγγίνα Βελέντζα

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στην παρούσα εργασία γίνεται μια προσπάθεια προσέγγισης της έννοιας της αξιοπρέπειας από τους ρωμαϊκούς χρόνους ως την πρώιμη νεοτερικότητα. Αρχικά, παρατίθενται οι εννοιολογήσεις του όρου στην ηθική φιλοσοφία, το δίκαιο και την πολιτική φιλοσοφία και διαπιστώνεται η δυσκολία εξεύρεσης ενός ορισμού που να καλύπτει κάθε πιθανή (τουλάχιστον ως τη στιγμή που μιλάμε) έννοια του όρου “αξιοπρέπεια”, αφού πρόκειται για έναν πολυσήμαντο όρο. Στη συνέχεια παρουσιάζεται η νοηματοδότηση του όρου από παλαιότερους και νεότερους μελετητές και φιλοσόφους και διαπιστώνονται κοινά στοιχεία και διαφορές. Πιο συγκεκριμένα, αναπτύσσονται οι εννοιολογήσεις του όρου, όπως αυτές προκύπτουν μέσα από το έργο του Κικέρωνα “Περί Καθηκόντων”, το έργο του Pico della Mirandola “Λόγος περί της Αξιοπρέπειας του Ανθρώπου”, και το έργο του Kant “Θεμέλια της Μεταφυσικής των Ηθών”, πάντα σε συνάρτηση με τις γενικότερες κοινωνικές, πολιτιστικές, πνευματικές, πολιτικές και λοιπές συνθήκες της εποχής και του τόπου δημιουργίας των παραπάνω έργων. Τέλος, επιχειρείται μια συγκριτική θεώρηση και προκύπτουν συμπεράσματα χρήσιμα αφενός για την προσέγγιση της έννοιας της αξιοπρέπειας τη σημερινή εποχή σε θεωρητικό και πρακτικό επίπεδο και αφετέρου για τη συνέχιση της σχετικής έρευνας, καθώς πρόκειται για ένα ευρύ και ανοιχτό θέμα.

Λέξεις κλειδιά : αξιοπρέπεια, ηθική, δίκαιο, πολιτική, ανθρώπινα δικαιώματα, Κικέρωνας, Pico della Mirandola, Kant

SUMMARY

In this dissertation an attempt is made to approach the concept of dignity (dignitas) from Roman times to early modernity. First, the meanings of the term “dignity” in moral philosophy, law and political philosophy are presented, where is ascertained the difficulty to find till now a clear definition that covers any possible meaning of this polysemous term. Consecutively, the most important traditional and modern philosophical and scholarly theories about “dignity” are presented, and similarities and differences are identified. More specifically, the dissertation analyses the development of the term from Cicero's work "On Duties" (De Officiis), Pico della Mirandola's "Speech on the Dignity of Man", to Kant's work "Foundations of the Metaphysics of Morals". This analysis considers the social, political, intellectual and cultural environment of these works. Finally, a comparative presentation and conclusions are attempted on, firstly, the concept of dignity today in theoretical and practical level and, secondly, on the continuation of the relevant research about such a broad and multilayered issue.

Keywords : dignity (dignitas), moral philosophy, law, political philosophy, human rights, Kicero, Pico della Mirandola, Kant

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	1
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΗΣΕΙΣ ΤΗΣ DIGNITAS.....	4
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 Η ΡΩΜΑΪΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΑΞΙΟΠΡΕΠΕΙΑΣ.....	16
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 Ο ΛΟΓΟΣ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΑΞΙΟΠΡΕΠΕΙΑΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΤΟΥ ΡΙΣΟ ΔΕΛΛΑ ΜΙΡΑΝΔΟΛΑ.....	25
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 Η ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΑΞΙΟΠΡΕΠΕΙΑΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΑΝΤ.....	35
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5 ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ - ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	44
ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ.....	50
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	52

ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΗΣΕΙΣ ΤΗΣ ΑΞΙΟΠΡΕΠΕΙΑΣ ΑΠΟ ΤΗ ΡΩΜΑΪΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ ΩΣ ΤΗΝ ΠΡΩΙΜΗ ΝΕΟΤΕΡΙΚΟΤΗΤΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ανθρώπινη αξιοπρέπεια είναι μια έννοια πολυσήμαντη κι έχει απασχολήσει διαχρονικά τη σκέψη του ανθρώπου, κατέχοντας κεντρικό ρόλο στη φιλοσοφία. Δεν είναι εύκολο να δοθεί ένας πλήρης ορισμός που να περιλαμβάνει όλες τις πιθανές εννοιολογήσεις της, αφού αλλιώς την εννοούμε στην ηθική, διαφορετικά στο δίκαιο, με άλλο τρόπο στην πολιτική, αλλιώς στην καθημερινή ζωή. Ακόμα και οι μελετητές των φιλοσόφων, που έχουν ασχοληθεί εκτενώς με την αξιοπρέπεια (π.χ. οι μελετητές - μεταφραστές του Κικέρωνα), την νοηματοδοτούν, ή καλύτερα θεωρούν πως περικλείει ένα εύρος εννοιολογήσεων, όπως θα φανεί στη συνέχεια. Στο λεξικό της Ακαδημίας Αθηνών διαβάζουμε πως αξιοπρέπεια θεωρείται η ιδιότητα, η στάση, ή η συμπεριφορά που χαρακτηρίζεται από σεβασμό και εκτίμηση της αξίας του ανθρώπου, όπως επίσης το ήθος και η υπόληψη αυτού.¹ Επίσης, θα μπορούσε να ειπωθεί πως η αξιοπρέπεια περιλαμβάνει τη σεμνότητα, την ευγένεια, την επάρκεια και την αίσθηση που έχει ένας άνθρωπος, όταν οι άλλοι τον σέβονται κι όταν ο ίδιος νιώθει ότι έχει κάποια αξία. Με άλλα λόγια, η αξιοπρέπεια είναι στενά συνυφασμένη με τη μοναδικότητα του ανθρώπου και τη δυνατότητα να διαμορφώσει το είναι του.²

Στην παρούσα εργασία γίνεται μια προσπάθεια προσέγγισης των εννοιών της αξιοπρέπειας μέσα από τα έργα φιλοσόφων από τους ρωμαϊκούς χρόνους μέχρι και τις αρχές της νεότερης εποχής. Αυτό δεν σημαίνει πως η έννοια της αξιοπρέπειας δεν συναντάται και σε παλαιότερους φιλοσόφους. Ακόμη κι αν δεν χρησιμοποιείται ο συγκεκριμένος όρος, ως έννοια ενυπάρχει στη φιλοσοφική σκέψη από την αρχαία εποχή. Για παράδειγμα, ο Αριστοτέλης θεωρεί ως ένα σημαντικό στοιχείο του

¹ Ακαδημία Αθηνών, *Χρηστικό λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας* (Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο, 2014), 190.

² Νικόλαος Κ. Μπιτζιλέκης, «Ανθρώπινη αξιοπρέπεια και τιμή» στο *Η ποινική προστασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας*, Ελληνογερμανικό συμπόσιο, Θεσσαλονίκη, 1995 (Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα, 1997), 99.

ανθρώπου να ζει τη ζωή του σύμφωνα με μια λογική αρχή (ενέργεια ψυχής).³ Μελετώντας τις εννοιολογήσεις της αξιοπρέπειας, στο χρονικό διάστημα που προαναφέρθηκε, θα διαπιστώσουμε πως επηρεάστηκαν από τις ιδιαίτερες πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες της κάθε εποχής, όπως και από την εξέλιξη του πνεύματος και του φιλοσοφικού στοχασμού.

Ως εκ τούτου, πρέπει να έχουμε κατά νου πως στη ρωμαϊκή περίοδο, ο τομέας της φιλοσοφίας πέρασε από τα ηθικολογικά ενδιαφέροντα της προηγούμενης ελληνιστικής περιόδου σε θεοσοφικές αναζητήσεις με επίκεντρο τον καθορισμό της θέσης του ανθρώπου απέναντι στη θεότητα, με διάκριση κατά σχολές (Νέα Στωική Σχολή, Νέα Σχολή των Επικουρείων, Νέα Σχολή των Σκεπτικών, Νεοπυθαγορική Σχολή, Νεοαριστοτελική Σχολή, Νέα Κυνική Σχολή, Εκλεκτική Σχολή, Μέση Πλατωνική Σχολή, Νεοπλατωνική Σχολή).⁴ Στα χρόνια του Μεσαίωνα η πνευματική ιστορία φαίνεται να κυριαρχείται από τη σύγκρουση του λόγου με την πίστη, από τη μετάδοση του ελληνολατινικού πολιτισμού, από τη δημιουργία των έργων του Άνσελμου και του Αβελάρδου, ενώ τον 13ο αιώνα συγκροτείται η Σχολαστική Σχολή, με κορυφή και σημείο αναφοράς το έργο του Θωμά Ακινάτη και πλέον ο φιλοσοφικός στοχασμός παίρνει τη μορφή που θα εγκαταλείψει μόνο με τη Μεταρρύθμιση και την Αναγέννηση.⁵ Την περίοδο της τελευταίας, η φιλοσοφία σχετίζεται με τον Ουμανισμό μέσα από τις μείζονες σχολές της αναγεννησιακής φιλοσοφίας (Αριστοτελισμός, Πλατωνισμός, Στωικισμός, Επικουρισμός, Σκεπτικισμός)⁶. Τέλος, στη νεότερη εποχή, οι ραγδαίες επιστημονικές εξελίξεις ασκούν επίδραση στη φιλοσοφία. Διακρίνονται ιδιαίτερα ο γαλλικός και γερμανικός διαφωτισμός με κορύφωση τη σημαδιακή μορφή του Καντ.⁷

Από τα παραπάνω γίνεται κατανοητό πως πρόκειται για ένα ευρύτατο χρονικό διάστημα αιώνων και γι' αυτό η έρευνα για τις εννοιολογήσεις της αξιοπρέπειας στην παρούσα εργασία εστιάζει ενδεικτικά σε συγκεκριμένους εκπροσώπους κάθε εποχής, όπως ο Κικέρωνας, ο Pico de la Mirandola και ο Καντ, που τους απασχόλησε

³ Aristotle, *Nicomachean Ethics* bk 1, ch 7 (W. D. Ross & J. O. Urmson trans.), in 2 *The Complete Works of Aristotle* 1729 (Jonathan Barnes ed. 1984), also id bk 1, ch 9, at 1099b25-1100a5, in Richard Wright, *ibid*, p. 5.

⁴ Νίκος Μπαλάσκας, «Ρωμαϊκή Περίοδος 30 π. Χ. - 330 μ. Χ. Μέρος Β» στο *Ιστορία της μεσαιωνικής Ελλάδας*, <https://sites.google.com/site/nikosmpalaskasalimedon/istoria/2-istoria-tes-mesaionikes-elladas/1b> (πρόσβαση 24/8/ 2021).

⁵ Γεράσιμος Βώκος, «Ο λόγος και η πίστη», Εφημ. *Το Βήμα* (24 Νοεμβρίου 2008), <https://www.tovima.gr/2008/11/24/culture/o-logos-kai-i-pisti/> (πρόσβαση 24/8/ 2021).

⁶ Brian P. Copenhaver και Charles B. Schmitt, *Η Φιλοσοφία της Αναγέννησης*, μτφρ. Χρήστος Γεμελιάρης (Αθήνα: Πολύτροπον, 2007), οπισθόφυλλο.

⁷ Franco Alessio, *Ιστορία της Νεότερης Φιλοσοφίας*, μτφρ. Δώρα Θυμιοπούλου (Αθήνα: εκδ. Τραυλός, 2012), οπισθόφυλλο.

ιδιαίτερα αυτό το θέμα. Αρχικά, καταγράφονται συνοπτικά και όσο είναι εφικτό οι νοηματικές προσεγγίσεις του όρου στο πέρασμα των χρόνων και διαπιστώνεται η πολυσημία του όρου και οι δυσκολίες ύπαρξης ενός ορισμού που να περιλαμβάνει όσο το δυνατόν περισσότερες νοηματικές συνιστώσες ώστε να θεωρείται πλήρης. Κατόπιν, τίθεται το ζήτημα της έννοιας της αξιοπρέπειας στους τομείς του δικαίου, της ηθικής φιλοσοφίας και της πολιτικής φιλοσοφίας γενικά και διαπιστώνονται ομοιότητες και διαφορές. Στη συνέχεια προσεγγίζεται η διάσταση της έννοιας στη ρωμαϊκή εποχή και ειδικότερα μέσα από το έργο του Κικέρωνα «Περί Καθηκόντων». Ακολουθούν οι εννοιολογήσεις της αξιοπρέπειας την εποχή της Αναγέννησης και πιο συγκεκριμένα προσεγγίζεται η άποψη του Pico della Mirandola μέσα από το έργο του «Λόγος περί της Αξιοπρέπειας του Ανθρώπου» και μετά παρατίθεται η έννοια της αξιοπρέπειας κατά την πρώιμη νεοτερικότητα, όπως παρουσιάζεται στο έργο του Καντ «Θεμέλια της Μεταφυσικής των Ηθών». Πρέπει να σημειωθεί πως η προσέγγιση του κάθε φιλοσόφου δίνεται, αφού προηγουμένως γίνει μια γενικότερη αναφορά τόσο στις συνθήκες που επικρατούσαν την εποχή που έζησε ο καθένας, όσο και στο σημείο που βρισκόταν ο φιλοσοφικός στοχασμός, στοιχεία που άσκησαν επίδραση στη φιλοσοφική τους σκέψη. Τέλος, επιχειρείται μία σύγκριση των απόψεων των παραπάνω φιλοσόφων και εξάγονται κάποια συμπεράσματα χρήσιμα για την εποχή μας και για τη συνέχεια της έρευνας στο μέλλον πάνω στο συγκεκριμένο θέμα.

Όπως ειπώθηκε στον πρόλογο, είναι αυτονόητο πως πρόκειται για ένα ευρύ θέμα, που δεν μπορεί να εξαντληθεί στα περιορισμένα πλαίσια αυτής της εργασίας. Υπάρχει ανεξάντλητο πεδίο έρευνας, καθώς πρόκειται για έναν όρο διαχρονικό και δυναμικό, που εξελίσσεται και εμπλουτίζεται διαρκώς. Όμως, θέλουμε να πιστεύουμε πως τούτη η εργασία αποτελεί μια μικρή συνεισφορά στην έρευνα για το ανοιχτό θέμα των εννοιολογήσεων της αξιοπρέπειας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΗΣΕΙΣ ΤΗΣ DIGNITAS

Μελέτες πάνω στην ετυμολογία του όρου «dignitas» καταλήγουν πως έχει τις ρίζες του στον 2ο π. Χ. αιώνα και φτάνει σε μας δια του Κικέρωνα και του έργου του «Περί καθηκόντων», ένα κείμενο βασισμένο εν μέρει σε μια εργασία (χαμένη σήμερα) του Παναίτιου του Ρόδιου με τον ίδιο τίτλο. Στο έργο του Κικέρωνα συναντάται και ο όρος *decus, decoris*, που μεταφράζεται *moral dignity*. Στο Λατινικό Λεξικό της Οξφόρδης αναφέρεται πως, παρόλο που είναι εύλογο να δοθεί η παραπάνω μετάφραση στον όρο *decus*, θεωρείται αναπόφευκτο το εύρος εννοιολογήσεων του όρου όπως τιμή, δόξα, ομορφιά, χάρη, ευχάριστη εμφάνιση. Η μοντέρνα λέξη *dignity* στέκεται μεταξύ των λατινικών λέξεων *dignitas* και *decorum* και παίρνει την έννοια της εσωτερικής αξίας, όσον αφορά στην πρώτη λέξη και της εξωτερικής έκφρασης αυτής της αξίας, όσον αφορά στη δεύτερη λέξη.⁸

Το Αγγλικό Λεξικό της Οξφόρδης αναφέρει πως αξιοπρέπεια είναι η ποιότητα του να είναι κάποιος άξιος, εξαιρετος, ευγενής, εκτιμητέος. Στην έννοια μπορεί να περιλαμβάνεται η υψηλή κοινωνική θέση ή τάξη, όπως επίσης και η καταγωγή, αλλά και ο τρόπος συμπεριφοράς, το στυλ, η γενναιοδωρία, η μακροθυμία, η συνέπεια. Με άλλα λόγια, ο όρος αξιοπρέπεια περιλαμβάνει αξία που απαιτεί σεβασμό. Αυτή η αξία, τυπικά τουλάχιστον, θεωρήθηκε διαφορετική από την έννοια της ισότητας. Ιστορικά χρησιμοποιήθηκε για να περιγράψει μια ομάδα ατόμων της ελίτ, καθώς συνδέθηκε ιδιαίτερα με το υψηλό κοινωνικό status, την ευγενική καταγωγή, την ανώτερη κοινωνική τάξη και τη δημόσια αναγνωρισιμότητα. Μόνο σχετικά πρόσφατα, στους δυο τρεις τελευταίους αιώνες, η αξιοπρέπεια θεωρείται χαρακτηριστικό και ιδιότητα όλων των ανθρώπινων όντων.⁹

⁸ Scott Cutler Shershow, *Deconstructing Dignity* (University of Chicago Press, 2013), 54 - 55, <https://www.degruyter.com/document/doi/10.7208/9780226088266-006/html> (πρόσβαση 30/8/2021).

⁹ Jack Donnelly, «Human Dignity and Human Rights» στο *Research Project on Human Dignity* (USA: University of Denver, June 2009), 10. Commissioned by and Prepared for the Geneva Academy of International Humanitarian Law and Human Rights in Swiss Initiative to Commemorate the 60th Anniversary of the Universal Declaration of Human Rights, <https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&url=https://www.legal-tools.org/doc/e80bda/pdf/&ved=2ahUKewjruPGppqzzAhVOtqQKHRsyAtoQFnoECAcQAQ&usg=AOvVaw2InggmLR9g4XITzN0MIWSh> (πρόσβαση 25/7/2021).

Η έννοια της *dignitas* έχει πυροδοτήσει πολλές και διαφορετικές θεωρίες από πολλούς φιλοσόφους από τα αρχαία χρόνια έως σήμερα. Αυτό δεν είναι τυχαίο, εάν αναλογιστεί κανείς πως είναι ένα ζήτημα, το οποίο αφορά σχεδόν όλα τα φιλοσοφικά πεδία. Ο τρόπος με τον οποίο γίνεται αντιληπτή έχει πλήθος συνεπειών, γενικότερων και ειδικότερων (οδηγεί σε θέσπιση νόμων, σε αλλαγή πολιτικών συστημάτων, σε ηθικές αντιλήψεις και κανόνες μέσα σε μία κοινωνία, όπως τον τρόπο με τον οποίο θα δείξει κάποιος τον σεβασμό του στον άλλο, δεν θα του κάνει κακό κλπ.). Παρόλα αυτά, η έννοια της αξιοπρέπειας έχει ακόμα αρκετό δρόμο για να ξεκαθαριστεί εντελώς. Ενώ είναι κάτι που καθορίζει σχεδόν όλες τις εκφάνσεις της καθημερινότητάς μας, διαπιστώνεται ένα εύρος εννοιολογήσεων της. Το ότι ο καθένας μπορεί να την νοηματοδοτήσει όπως θέλει, συχνά οδηγεί σε διχογνωμίες, καθώς, όπως είναι αναμενόμενο, οι γνώμες δεν ταυτίζονται. Ακόμη και μεταξύ των βασικών φιλοσοφικών πεδίων, που ασχολούνται με την έννοια της αξιοπρέπειας, (δίκαιο, ηθική φιλοσοφία, πολιτική φιλοσοφία) δεν υπάρχουν πολλά κοινά στοιχεία και το νόημά της σε κάθε περίπτωση διαφέρει. Επομένως, βασικός στόχος της φιλοσοφίας της εποχής μας, σε σχέση με το ζήτημα της αξιοπρέπειας, είναι η ξεκάθαρη νοηματοδότηση της συγκεκριμένης έννοιας και η σύνδεση των παραπάνω πεδίων σε αυτό το θέμα ώστε να μην υπάρχει διχογνωμία μεταξύ τους, όσο βέβαια αυτό είναι εφικτό.¹⁰

Όσον αφορά στα κοινά στοιχεία μεταξύ των τριών αυτών πεδίων, που ασχολούνται με το θέμα της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, πρέπει να ειπωθεί πως και τα τρία την ορίζουν ως κάτι που έχει να κάνει με την αξία του κάθε ανθρώπου και τη θέση του και κατ' επέκταση ολόκληρου του ανθρώπινου είδους. Από την παραδοχή αυτή και από τα τρία πεδία προκύπτουν τα ανθρώπινα δικαιώματα, που αφορούν όλους τους ανθρώπους και είναι αναπαλλοτρίωτα, ως «θεμέλια της ελευθερίας, της δικαιοσύνης και της ειρήνης στον κόσμο»¹¹ και μέσω αυτών απαιτείται η αναγνώριση από όλους και για όλους της ισότητας, της ενδυνάμωσης, της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας του ατόμου κλπ, έτσι ώστε να μπορεί να αναγνωρίζεται η αξιοπρέπειά του και η φύση του ως ανθρώπινο ον. Κατά τον Ν. Ανδρουλάκη¹² «αξιοπρέπεια του ανθρώπου σημαίνει : πρέπει αξία στον άνθρωπο,

¹⁰ Stephen Riley και Gerhard Bos, *Human Dignity*, Internet Encyclopedia of Philosophy. A Peer- Review Academic Resource, (Netherlands: Utrecht University), <https://iep.utm.edu/hum-dign/> (πρόσβαση 2/8/2021).

¹¹ Στο ίδιο.

¹² Νικόλαος Κ. Ανδρουλάκης, «Το νέο Σύνταγμα και η ποινική δικαιοσύνη» στο *Η επίδραση του Συντάγματος του 1975 επί του ιδιωτικού και επί του δημοσίου δικαίου* (Αθήνα, 1976), 64.

γιατί μόνο αυτός είναι πραγματικός ή δυνατικός φορέας συνειδήσεως, έχοντας σαν τέτοιος την αξίωση και την ευθύνη να αποφασίζει συνειδητά για τη στάση του στον κόσμο, για τις πράξεις και τις αντιδράσεις του».

Γίνεται αντιληπτό πως η ανθρώπινη αξιοπρέπεια περιλαμβάνει δύο χαρακτηριστικά που φαίνεται πως έρχονται σε σύγκρουση μεταξύ τους : το ένα είναι η εσωτερική αξία του κάθε ανθρώπου, σύμφωνα με την οποία ορίζει τον εαυτό του και το δεύτερο είναι η αντικειμενική αξία που έχει κάθε άνθρωπος, ακριβώς γιατί είναι άνθρωπος.¹³ Επειδή, όμως, κάθε άτομο μπορεί να αντιλαμβάνεται διαφορετικά την εσωτερική του αξία και να θέλει να την εξυπηρετήσει με τον τρόπο που την αντιλαμβάνεται, είναι πιθανό να έρθει σε αντίθεση με την κοινωνική επιταγή της προστασίας της αξιοπρέπειας¹⁴ (για παράδειγμα, όσοι σκέφτονται σύμφωνα με τις επιταγές μιας θρησκείας, ίσως θεωρήσουν ή επιλέξουν να συμβιβάσουν την ανθρώπινη αξιοπρέπεια με μια θρησκευτική συμπεριφορά που να μην είναι αποδεκτή¹⁵) και γι' αυτό διατυπώνονται καθήκοντα και υποχρεώσεις του κάθε ατόμου προς τον εαυτό του και προς τους άλλους, προκειμένου έτσι να διαφυλάσσεται η αξιοπρέπεια όλων. Αυτός είναι και ο ρόλος των κανόνων και των νόμων, που θεσπίζονται και καθορίζουν όλο το φάσμα της πρακτικής μας καθημερινότητας, ως αποτέλεσμα της αναγνώρισης των ανθρώπινων δικαιωμάτων σε παγκόσμιο επίπεδο και μεταλλάσσουν τα τρία πεδία που ενδιαφέρονται για την αξιοπρέπεια. Και εάν ακόμα πρακτικά υπάρχουν διαφοροποιήσεις μεταξύ των τρόπων εφαρμογής της και κατ' επέκταση της νοηματοδότησής της, ο βασικός πυρήνας, ο οποίος βασίζεται στα ανθρώπινα δικαιώματα, είναι ο ίδιος. Οι πολλές και διαφορετικές χρήσεις του δεν αλλάζουν την ουσία του ζητήματος, αλλά είναι αποτέλεσμα των διαφορετικών παραδοχών του κάθε φιλοσοφικού συστήματος, οι οποίες δεν ταυτίζονται πάντα μεταξύ τους. Επομένως, για να υπάρξει μία συμφωνία μεταξύ όλων αυτών των διαφορετικών πεδίων, αυτές οι παραδοχές θα πρέπει να

¹³ Andrew Clapham, *Human Rights Obligations of Non - State Actors* (Oxford University Press, 2006), 540.

¹⁴ Άννα Β. Κιβρακίδου, *Προσβολές της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Συγκριτική θεώρηση της ελληνικής έννομης τάξης και της ΕΣΔΑ (άρθρο 3)*, Διδακτορική Διατριβή, ΑΠΘ, Νομική Σχολή, Τομέας Ποινικών και εγκληματολογικών επιστημών (Θεσσαλονίκη, 2017), 15, https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&url=https://ikee.lib.auth.gr/record/299751/files/GRI-2018-22548.pdf&ved=2ahUKEwi25SoulpazzAhXP0aQKHV8_DVcQFnoECAUQAQ&usg=AOvVaw1S5KJeP5c9iLpjQPxVhe5u (πρόσβαση 15-7-2021).

¹⁵ Marcus Duwell, «Human Dignity and Human Rights» στο *Humiliation, Degradation, Dehumanization. Human Dignity Violated*, Library of Ethics and Applied Philosophy Volume 24, ed. by Paulus Kaufman, Hans Kuch, Christian Meuhäuser, Elaine Webster (Dordrecht Heidelberg London New York: Springer, 2011), 216, <https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&url=https://www.corteidh.or.cr/tablas/r30885.pdf&ved=2ahUKEwiQuu7G5anzAhXJGewKHSQJCGEQFnoECAMQAQ&usg=AOvVaw2434mVVboNhLU3UapTOSUb> (πρόσβαση 15/7/2021).

επανεξεταστούν και να επαναδιατυπωθούν λαμβάνοντας υπόψιν μια κοινή αντίληψη για την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, η οποία θα πηγάζει από τα ανθρώπινα δικαιώματα και θα είναι παγκόσμιας εμβέλειας.¹⁶

Αν εστιάσουμε στις διαφορές των παραπάνω πεδίων, στο ζήτημα της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, είναι αναγκαίο να αναφερθεί για αρχή πως αυτή συζητάται μόνο σε χώρες δυτικές, οι οποίες πορεύονται με βάση φιλελεύθερα ιδανικά. Αυτό εμποδίζει την εφαρμογή ενός σχεδίου ανθρώπινης αξιοπρέπειας σε παγκόσμιο επίπεδο. Εξετάζοντας το ζήτημα αυτό, γίνεται κατανοητό πως τα θέματα για τα ανθρώπινα δικαιώματα και ο τρόπος που αντιλαμβανόμαστε αυτόν που έχουμε απέναντί μας, ξεκίνησε ως συζήτηση μετά τον Β Παγκόσμιο Πόλεμο, όταν αποφασίστηκε, αλλά και επιτασσόταν, να τεθούν νέες βάσεις για το μέλλον της ανθρωπότητας. Έως τότε η έννοια της αξιοπρέπειας μπορεί να διέφερε από χώρα σε χώρα, αναλόγως του πολιτεύματος ή των αξιών της καθεμιάς. Πλέον, χρειάζεται η εκπόνηση ενός παγκόσμιου σχεδίου, αλλά για να συμβεί αυτό, πρώτα πρέπει να αλλάξουν οι προϋποθέσεις και οι νοηματοδοτήσεις της αξιοπρέπειας, έτσι ώστε όλα τα πεδία να συνεργαστούν ως προς έναν κοινό σκοπό. Ειδικότερα, το δίκαιο μιας χώρας, οι γραπτοί νόμοι που θα πρέπει να ακολουθούνται, παίρνουν ως δεδομένο ότι η αξιοπρέπεια πηγάζει από την υπακοή του κάθε πολίτη σε αυτούς. Ωστόσο, η συγκεκριμένη θεώρηση εξετάζει το ζήτημα γενικά και δεν εστιάζει σε κάθε περίπτωση ξεχωριστά. Από την άλλη, η ηθική σκοπιά του ζητήματος εστιάζει στην ανωτερότητα του ανθρώπινου είδους από τα υπόλοιπα, προκειμένου να θεμελιώσει το νόημα της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Γι' αυτό και εξετάζει ανθρωπολογικά χαρακτηριστικά, τα οποία και θα ορίσουν τι συνιστά ανθρώπινο ον, υπογραμμίζοντας την ανωτερότητά του ανάμεσα στα άλλα όντα, κυρίως την ελεύθερη βούλησή του, την αυτονομία και αυτοδιάθεσή του και την ικανότητα της ελεύθερης επιλογής.¹⁷ Τέλος, τα πολιτικά συστήματα, κυρίως ο φιλελευθερισμός, που εμπεριέχουν την ανθρώπινη αξιοπρέπεια ως αξία, στοχεύουν στην ενδυνάμωση της προσωπικότητας του καθενός και στο να λειτουργεί η έννοια αυτή ως αρχή για την κοινωνία και για τις σχέσεις των ανθρώπων μεταξύ τους.¹⁸

¹⁶ Riley και Bos, *Human*.

¹⁷ Henry Hallam, *View of the State of Europe during the Middle Ages* (from the sixth London edition), publ. By Harper & Brothers, (New York), V, https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&url=https://www.loc.gov/rr/frd/Military_Law/Lieber_Collection/pdf/View-of-State-of-Europe.pdf&ved=2ahUKewjenPbP5KznAhVFuqQKHARjCukQFnoECAMQAO&usg=AOvVaw09VXteOzVKqIV8ZW8iCobd (πρόσβαση 18/7/2021).

¹⁸ Riley και Bos, *Human*.

Επιχειρώντας να αναλύσουμε τα παραπάνω και όσον αφορά ειδικότερα στο ζήτημα της αξιοπρέπειας σε σχέση με το δίκαιο, αυτό είναι κάτι που καθιερώθηκε, όπως αναφέρθηκε ήδη, σε διεθνές πλαίσιο, μετά τον Β Παγκόσμιο Πόλεμο.¹⁹ Τότε άρχισε να εμφανίζεται η αντίληψη πως η ανθρώπινη αξιοπρέπεια είναι μια αξία, η οποία ισχύει για όλους τους ανθρώπους και μέσω αυτής προκύπτουν τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις του ενός προς τον άλλο. Αυτό σημαίνει πως οι κανόνες και οι νόμοι, οι οποίοι θεσπίζονται, έχουν ως αρχή τους αυτή την παραδοχή, επομένως σε παγκόσμιο επίπεδο θα έπρεπε να είναι οι ίδιοι. Η ανθρώπινη αξιοπρέπεια στέκεται πάνω από οποιαδήποτε έκφραση της ζωής τού καθενός και έτσι το νομικό σύστημα και μετέπειτα η δικαιοσύνη της κάθε χώρας πρέπει να την λαμβάνει υπόψιν. Γίνεται, επομένως, κατανοητό πως η θεωρία αυτή υποστηρίζει πως η ανθρώπινη αξιοπρέπεια μπορεί να συγκεκριμενοποιηθεί και να γίνει προσιτή στον καθένα, μέσω κανόνων και νόμων, οι οποίοι θα την εξασφαλίζουν. Επίσης, σημαίνει πως η ίδια αντίληψη και οι ίδιοι νόμοι θα έπρεπε να ισχύουν παγκοσμίως, έτσι ώστε να εξασφαλιστεί η ανθρώπινη αξιοπρέπεια για όλους και από όλους. Θεωρείται πως η αντίληψη αυτή θα κανονικοποιήσει την αξία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, για να γίνει πιο κατανοητή και να συμβάλλει στην ολόπλευρη βελτίωση της ανθρωπότητας. Άρα, τα διάφορα προβλήματα που ανακύπτουν μέσα σε μία κοινωνία (ισότητα, ιδιοκτησία κλπ) δεν θα πρέπει να αντιμετωπίζονται από τα εθνικά νομικά συστήματα ως ανεξάρτητα φαινόμενα, αλλά αντίθετα ως υποπεριπτώσεις ή διαφορετικές εκφάνσεις του ίδιου ζητήματος για την προστασία της αξιοπρέπειας όχι σε εθνικό, αλλά σε παγκόσμιο επίπεδο.²⁰

Σχετικά με το ζήτημα του δικαίου και της αξιοπρέπειας, υπάρχει ακόμα μία αντίληψη, παλαιότερη από εκείνη που μόλις αναφέρθηκε, αλλά με πολλούς επίσης υποστηρικτές. Είναι η άποψη πως η ανθρώπινη αξιοπρέπεια είναι μεν μια αρχή για το δίκαιο, όμως δεν την κατέχουν όλοι οι άνθρωποι, αλλά πρέπει να την κερδίσουν. Επομένως, υπακούοντας και τηρώντας τους νόμους και τα καθήκοντα, που τους επιβάλλουν αυτοί που την κατέχουν, γίνονται άξιοι σεβασμού και κατ' επέκταση αποκτούν και μία αξιοπρέπεια, ανάλογα με το πόσο τυπικοί είναι σε αυτή τη

¹⁹ Nick Bostrom, *Dignity and Enhancement*, Oxford Future of Humanity Institute, Faculty of Philosophy and James Martin 21st Century school Oxford University, 3. Committed to the President's Council on Bioethics forthcoming 2007,

https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&url=https://www.nickbostrom.com/ethics/dignity-enhancement.pdf&ved=2ahUKewjL4oft46nzAhVBqyQKHTY6AyMQFnoECAQQAQ&usq=AOvVaw3KpyENUjL-hgMr_YeNB Co7 (πρόσβαση 18/7/2021).

²⁰ Riley και Bos, *Human*.

δέσμευσή τους. Αυτή η συγκεκριμένη άποψη φαίνεται να παραδέχεται πως, ενώ όλοι οι άνθρωποι είναι ίσοι στο δικαίωμα για αξιοπρέπεια, στην πραγματικότητα δεν είναι όλοι το ίδιο κοντά σε αυτή και δεν τηρούν όλοι αυτά που απαιτούνται για την κατάκτησή της. Θεωρεί πως η αξιοπρέπεια είναι κάτι που κατακτά κάποιος, χωρίς να γεννιέται με αυτήν. Την αποκτά μέσα από την υπακοή του στους κανόνες και τους νόμους του συστήματος δικαιοσύνης. Το γεγονός αυτό, κατ' επέκταση, του προσδίδει την έννοια της τιμής, που μπορεί να φέρει συμβολικά κάποιος ως καλύτερος και, στην περίπτωση αυτή, με περισσότερη αξιοπρέπεια από τους άλλους ανθρώπους.²¹ Παρόλα αυτά, η αντίληψη αυτή οδηγεί σε μια ανισότητα ανάμεσα στα καθήκοντα και τα δικαιώματα μεταξύ των ανθρώπων, καθώς οι άνθρωποι με μεγαλύτερη αξιοπρέπεια, αυτόματα αποκτούν και περισσότερα δικαιώματα σε σχέση με τους υπόλοιπους ανθρώπους, ενώ αντίθετα, αυτοί με λιγότερη αξιοπρέπεια βρίσκονται με περισσότερα καθήκοντα παρά δικαιώματα. Ενώ, λοιπόν, έχουμε ένα κοινό νομικό σύστημα, καταδεικνύεται πως δεν αντιμετωπίζονται οι άνθρωποι με τον ίδιο τρόπο από αυτό. Επίσης, δεν είναι εύκολο η αντίληψη αυτή να ξεπεράσει τα εθνικά σύνορα και να εφαρμοστεί σε διεθνές επίπεδο.

Από την άλλη πλευρά, υπάρχουν και οι μελετητές οι οποίοι υποστηρίζουν μία σύνθεση των παραπάνω αντίθετων απόψεων. Είναι σαφές πως πολλά διεθνή όργανα, όπως το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, αποδέχονται πως η ανθρώπινη αξιοπρέπεια και τα ανθρώπινα δικαιώματα κατ' επέκταση θα πρέπει να προστατεύονται και να υπηρετούνται από όλους τους ανθρώπους. Για να μπορεί, να γίνεται αυτό σωστά, θα πρέπει να υπάρχει ένα νομικό σύστημα, προκειμένου να το υποστηρίξει. Αυτό θα είναι κοινό για όλους, έτσι ώστε να είναι όλοι ίσοι απέναντι στον νόμο. Παρόλα αυτά, το ίδιο το σύστημα της δικαιοσύνης δέχεται πως οι άνθρωποι αποκτούν αξιοπρέπεια και κρίνονται μόνο από την υπακοή τους στο θετικό δίκαιο της χώρας τους. Δεν ασχολείται με την ηθική διάσταση της αξιοπρέπειας, ούτε με το τι ισχύει σε άλλες χώρες. Δηλαδή, υποστηρίζεται η άποψη πως οι βασικές αρχές είναι διεθνείς, μέσω των κατάλληλων οργάνων, ωστόσο δεν πρέπει να παραγνωρίζεται η νομική αντίληψη της κάθε χώρας και το γεγονός πως οι άνθρωποι οφείλουν να τηρούν τους νόμους της χώρας τους. Επίσης, η έννοια της τιμής, παρόλο που γενικά δεν λειτουργεί ενδυναμωτικά μεταξύ των ανθρώπων, δεν σημαίνει πως όσοι δεν ζουν σύμφωνα με τις αρχές της αξιοπρέπειας, όπως εκφράζονται στο θετικό

²¹ Στο ίδιο.

δίκαιο, είναι υποδεέστεροι, αλλά τους υπενθυμίζει τα καθήκοντά τους προς εκείνους που την εφαρμόζουν. Δικαιώματα και καθήκοντα έχουν και οι δυο πλευρές, όπως και ίση αξιοπρέπεια. Γίνεται φανερό πως η σύνδεση αυτή διατηρεί τις βασικές αρχές της αξιοπρέπειας σε παγκόσμιο επίπεδο, αλλά αποδέχεται πως πρέπει αυτές να προσαρμόζονται στις συνθήκες της κάθε χώρας.²²

Όσον αφορά στην έννοια της ανθρώπινης αξιοπρέπειας σε σχέση με την ηθική φιλοσοφία, αυτή επικεντρώνεται στο ζήτημα του ότι ο άνθρωπος βρίσκεται πάνω από τα ζώα και ότι μπορεί να ρυθμίσει την τύχη του. Αυτή η παραδοχή προσδίδει στον άνθρωπο μια θεία εικόνα μέσα στον κόσμο, ενδυναμώνοντας και ανυψώνοντάς τον συγκριτικά με τα υπόλοιπα είδη, αλλά παράλληλα του φορτώνει και μια σειρά από καθήκοντα, είτε προς τον εαυτό του, είτε προς τους άλλους. Αυτό σημαίνει πως η έννοια της αξιοπρέπειας για την ηθική δεν αφορά τόσο στην παραδεδομένη ανωτερότητα του ανθρώπινου είδους, την οποία πολλοί προσδίδουν και σε ζωικά είδη, όσο στο γεγονός πως η ανωτερότητα αυτή παράγει κάποιους «ηθικούς» κανόνες για το πώς πρέπει να διάγει τη ζωή του ένα «ανώτερο» ον και εάν δεν τους εφαρμόζει δεν μπορεί να θεωρείται τέτοιο. Δημιουργείται, επομένως, ένα σύστημα κανονιστικό και όποιος ζει έτσι μέσα σ' αυτό, μπορεί να θεωρηθεί πως διακατέχεται από μία έννοια αξιοπρέπειας, καθώς οι πράξεις του είναι ηθικές και προς τον εαυτό του και προς τους άλλους. Παρόλα αυτά, οι κανόνες και οι αρχές αυτές προέρχονται από τις κοσμικές και θείες αρχές, μέσα στις οποίες δομείται το κάθε ηθικό σύστημα. Αυτός, λοιπόν, που θεωρείται φορέας αξιοπρέπειας είναι τέτοιος υπακούοντας στις αρχές αυτές, ανεξαρτήτως της ανθρωπότητάς του.²³ Γίνεται αντιληπτό πως η έννοια της ανθρώπινης αξιοπρέπειας στην ηθική φιλοσοφία προκύπτει μέσα από την εσωτερική ανύψωση του υποκειμένου, με την υπακοή του στο συγκεκριμένο σύστημα κανόνων, στο οποίο υπάγεται. Όμως, η θεώρηση αυτή δεν είναι ικανοποιητική για την εξεύρεση μιας παγκόσμιας έννοιας για την αξιοπρέπεια, καθώς εντάσσεται στο κοσμικό και το θρησκευτικό αίσθημα του καθενός.

Η παραπάνω διάσταση μεταξύ προσωπικής και παγκόσμιας έννοιας της ανθρώπινης αξιοπρέπειας στην ηθική φιλοσοφία γίνεται περισσότερο εμφανής σε πρακτικό επίπεδο. Η αξιοπρέπεια στην πράξη εμφανίζεται με τρεις μορφές : ως status (οι άνθρωποι έχουν δικαιώματα και καθήκοντα), ως αξία (είναι κάτι που πρέπει να

²² Στο ίδιο.

²³ Στο ίδιο.

μεταδίδεται) και ως αρχή (στοχεύει στη δράση).²⁴ Αυτές οι μορφές, όμως, προέρχονται κυρίως από τη δυτική φιλοσοφία, ενώ οι ανατολικές θρησκείες και συστήματα φιλοσοφίας την αντιμετωπίζουν διαφορετικά. Για παράδειγμα, στον κομφουκιανισμό, παρ' ότι αυτός παραδέχεται την οικουμενικότητα της έννοιας της αξιοπρέπειας, απορρίπτεται το δυτικό ιδανικό για την ανεξαρτητοποίηση και τη δημιουργία χαρακτήρα κάποιου και προωθείται η πεποίθηση πως η αξιοπρέπεια κατακτάται από τους ανθρώπους μέσω αγαθών πράξεων και εμπιστοσύνης στο τι έχει θεωρηθεί μέσα στο συγκεκριμένο σύστημα ως καλό. Απ' ότι φαίνεται εδώ, δεν γίνεται αποδεκτή η έννοια της προσωπικής και ανεξάρτητης ενδυνάμωσης του ανθρώπου μέσα από την κατάκτηση της αξιοπρέπειας. Επομένως, φαίνεται να έχει αυτός περισσότερα καθήκοντα παρά δικαιώματα.²⁵ Από την άλλη πλευρά, στην παράδοση του ισλαμισμού, οι άντρες έχουν ανώτερο status δοσμένο από τον Θεό. Επομένως, και μόνο γι' αυτό θα πρέπει να γίνονται σεβαστοί, αλλά και οι ίδιοι θα πρέπει να ακολουθούν τις εντολές του Θεού, για να διατηρήσουν αυτή την αξιοπρέπεια. Το ίδιο και όσοι προέρχονται από κάποια ανώτερη κάστα. Άρα για τους μουσουλμάνους η αξιοπρέπεια συνδέεται με την ψυχική τους σύνδεση με τον Θεό και την εφαρμογή των εντολών του. Η συγκεκριμένη θεώρηση αποδέχεται πως εν μέρει η αξιοπρέπεια είναι σε κάποιους εκ γενετής δοσμένη, όμως οποιοσδήποτε μπορεί να την κερδίσει ή να την χάσει μέσα από τις πράξεις του.²⁶ Και εδώ, λοιπόν, όπως και στο προηγούμενο παράδειγμα, φαίνεται πως οι μη δυτικές φιλοσοφικές και θρησκευτικές παραδόσεις δεν θεωρούν πρωτεύον για την αξιοπρέπεια την ενδυνάμωση και ανεξαρτητοποίηση του ατόμου, ώστε να μπορεί να ρυθμίζει μόνο του τη ζωή του, αλλά αντίθετα υποστηρίζουν τη συμμόρφωση με το κανονιστικό σύστημα της φιλοσοφίας ή θρησκείας που αυτό ενστερνίζεται, στοιχείο που μας βοηθά να αντιληφθούμε πως στην έννοια της αξιοπρέπειας μπορούν να υπεισέλθουν θρησκευτικές, ιδεολογικές και πολιτιστικές ιδιαιτερότητες με ό,τι αυτό συνεπάγεται για την εννοιολόγησή της και τον τρόπο με τον οποίο αυτή διαπιστώνεται στη ζωή.²⁷

Ανεξάρτητα από τις μη δυτικές απόψεις σχετικά με το ζήτημα της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, πρέπει ν' αναφερθεί πως και στις δυτικές - παρ' ότι υπάρχουν κοινά στοιχεία - συχνά η αξιοπρέπεια σημαίνει πολλά και διαφορετικά πράγματα. Κυρίως,

²⁴ Στο ίδιο.

²⁵ Στο ίδιο.

²⁶ Στο ίδιο.

²⁷ Βασίλειος Κ. Τσεβρένης, *Ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Η λειτουργική αξιοποίηση της ρυθμιστικής της εμβέλειας στο νομικό συλλογισμό* (Αθήνα - Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα, 2012), 5.

όμως, ασκεί σημαντική επίδραση στον τομέα της βιοηθικής και των ιατρικών επιστημών. Για παράδειγμα, το γεγονός πως πρέπει να υπάρχει πλήρης ενημέρωση του ασθενούς, σεβασμός στις επιθυμίες του, στο πώς και το πότε θα πεθάνει κλπ. υπογραμμίζει την παραδοχή πως η ανθρώπινη ζωή και η διαφύλαξή της είναι βασικό και αναγνωρισμένο κομμάτι για να μπορεί κάποιος να θεωρείται ως φορέας αξιοπρέπειας. Αυτό εμφανίζεται και στον τομέα της γενετικής, όταν, για παράδειγμα, η άμβλωση απαγορεύεται να γίνει από κάποιο σημείο και μετά, καθώς θεωρείται πως το έμβryo έχει αναπτύξει προσωπικότητα, επομένως διαθέτει και το δικαίωμα στη ζωή. Το θέμα των γενετικά προγραμματισμένων ανθρώπων θεωρείται μη αποδεκτό, εφόσον αυτοί θα έχουν καλύτερες επιδόσεις σε σχέση με τους υπόλοιπους ανθρώπους, κι έτσι η αξιοπρέπεια ολόκληρης της ανθρωπότητας υποβιβάζεται ή και απειλείται. Γίνεται, επομένως, φανερό πως στην ηθική φιλοσοφία το ζήτημα της αξιοπρέπειας διαπερνά ένα ευρύτατο φάσμα θεμάτων, άρα είναι επιτακτική ανάγκη να βρεθεί μια διάσταση της αξιοπρέπειας, η οποία να συνδέει όλα αυτά τα θέματα, ως υποπεριπτώσεις ενός βασικού γενικού θέματος.²⁸ Ίσως η πρόσληψη της αξιοπρέπειας με την έννοια της ανθρωπιάς να έχει έναν σημαντικότερο ρόλο στον τομέα της βιοηθικής στις μέρες μας, μα ιδιαίτερα στο μέλλον.²⁹

Όσον αφορά τώρα στην έννοια της ανθρώπινης αξιοπρέπειας σε πολιτική διάσταση, αυτή δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς αναφορά στην ηθική. Στο φιλελεύθερο πλαίσιο, η αξιοπρέπεια γίνεται κατανοητή ως αρχή και ως ενδυνάμωση για το υποκείμενο. Σχετικά με την έννοια της αξιοπρέπειας ως αρχή, η πρώτη θεωρία που διατυπώνεται είναι η μεταφορά της ηθικής χροιάς της αξιοπρέπειας στο επίκεντρο της πολιτικής, έτσι ώστε, μέσω του συστήματος, να προωθηθεί το τι θεωρείται ιερό και σωστό. Αυτό σημαίνει πως θα κατηγοριοποιηθούν τα βασικά χαρακτηριστικά της προσωπικότητας ενός ατόμου, όπως η ατομικότητα, ο πλουραλισμός κλπ. και αυτά μέσα από την πολιτική θα προστατεύονται και θα προωθούνται. Στόχος της συγκεκριμένης θεώρησης είναι να γίνει δυνατή από την πολιτική η πρακτική εφαρμογή των ηθικών αντιλήψεων για το ζήτημα της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, δηλαδή να εξηγηθεί ποια στοιχεία του ανθρώπου πρέπει να γίνονται σεβαστά μέσα από τα δικαιώματα για την αξιοπρέπειά του και να μεταφερθούν σε όλους τους ανθρώπους. Παρόλα αυτά, επειδή η θεώρηση αυτή εντάσσεται σε φιλελεύθερα

²⁸ Riley και Bos, *Human*.

²⁹ Adam Schulman, «Bioethics and the Question of Human Dignity» στο *Human Dignity and Bioethics*. Essays Commissioned by the President's Council on Bioethics, Washington, D.C. (March, 2008), 4, [WWW.BIOETHICS.GOV/Human Dignity and Bioethics \(georgetown.edu\)](http://WWW.BIOETHICS.GOV/Human_Dignity_and_Bioethics_(georgetown.edu)) (πρόσβαση 1/9/2021).

πλαίσια και έχει ηθικό υπόβαθρο, αποδέχεται πως τα σχετικά στοιχεία για την αξιοπρέπεια μπορούν να διαφέρουν ανάλογα με το ηθικό πλαίσιο της κάθε χώρας. Επομένως, κράτη με διαφορετικά ηθικά συστήματα, όπου το τι είναι καλό αποκλίνει από το δυτικό ιδανικό, είναι σεβαστό και κατανοητό να έχουν διαφορετική εννοιολόγηση για την αξιοπρέπεια και διαφορετική πολιτική προσέγγιση στο εν λόγω ζήτημα.³⁰

Πάνω στην ίδια βάση, δηλαδή υποστηρίζοντας την αξιοπρέπεια ως ηθική αρχή στο πλαίσιο της πολιτικής διάστασης, βρίσκεται και η θεώρηση σχετικά με τον ρόλο των δικαιωμάτων. Οι βασικές θέσεις της άποψης αυτής αντλούνται από τη φιλοσοφία του John Rawls. Εδώ, η πρωταρχική αρετή θεωρείται πως είναι η δικαιοσύνη, από την οποία εκπορεύονται και ασφαλίζονται τα ανθρώπινα δικαιώματα³¹ (the rights secured by justice) και όλες οι υπόλοιπες λειτουργίες του κράτους, που το συνδέουν με την αξιοπρέπεια. Επομένως, η αξιοπρέπεια είναι ο τελικός στόχος όλων των πολιτικών ενεργειών μέσα σε μια κοινωνία. Γίνεται κατανοητό ότι η πολιτική οφείλει να λειτουργεί με αυτόν τον γνώμονα και για να το κάνει αυτό, θα πρέπει να εφαρμόζει, να προωθεί και να σέβεται τα ανθρώπινα δικαιώματα, αλλά και οτιδήποτε άλλο θα μπορούσε να συμβάλλει σε αυτόν τον δρόμο. Η πολιτική εδώ διαφέρει από την προηγούμενη ηθική θεώρηση στον βαθμό που ο ρόλος της δεν περιορίζεται στην απλή εφαρμογή των ηθικών κανόνων, αλλά στο ότι είναι υπεύθυνη για τη δόμηση μιας κοινωνίας, τα μέλη της οποίας ζουν με γνώμονα τη διατήρηση της αξιοπρέπειας της δικής τους αλλά και των άλλων. Η αξιοπρέπεια, επομένως, δεν επιτυγχάνεται μόνο από την αναγνώριση και εφαρμογή των δικαιωμάτων, όπως στην προηγούμενη περίπτωση, αλλά και μέσα από την πολιτική τους προώθηση και τη θέσπιση νόμων και κανόνων. Παρόλα αυτά, η έννοια της ανθρώπινης αξιοπρέπειας στη φιλοσοφία του Rawls δεν είναι εντελώς ξεκάθαρη, καθώς το ζήτημά του δεν είναι αυτό. Επίσης, το ότι αναφέρεται μόνο στα φιλελεύθερα καθεστώτα, ενώ απομονώνει τα υπόλοιπα από αυτή την πολιτική μορφή, μας απομακρύνει από το να δομήσουμε μια γενική έννοια για την ανθρώπινη αξιοπρέπεια.³²

Από την άλλη πλευρά, οι θεωρίες που αντιλαμβάνονται την ανθρώπινη αξιοπρέπεια ως ενδυνάμωση του υποκειμένου, δίνουν λιγότερη βάση στον ρόλο του

³⁰ Riley και Bos, *Human*.

³¹ John Rawls, *A Theory of Justice* (Revised edition), (Harvard University Press, 1999), 4, https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&url=http://www.consiglio.regione.campania.it/cms/CM_PORTALE_CRC/servlet/Docs%3Fdir%3Ddocs_biblio%26file%3DBiblioContenuto_3641.pdf&ved=2ahUKewjBj9ma5anzAhVJ2aQKHxoUDEMqFnoECAMQAQ&usg=AOvVaw1dzYtmGffZ4tHimA7NV2R (πρόσβαση 1/9/2021).

³² Riley και Bos, *Human*.

κράτους, καθώς ισχυρίζονται πως το ζήτημα αυτό ξεπερνά τα κρατικά σύνορα. Η ενδυνάμωση συνδέεται με το status του υποκειμένου και ήταν η βασική αντίληψη πίσω από το πέρασμα από τα αριστοκρατικά στα δημοκρατικά καθεστώτα. Μετά τον Β Παγκόσμιο Πόλεμο, το ζήτημα της αξιοπρέπειας και της ισότητας όλων των ανθρώπων πήρε πολύ μεγάλο προβάδισμα, με το σκεπτικό πως τα αίτια μα και οι οδυνηρές συνέπειες από τον πόλεμο αυτό πρέπει να προβληματίσουν με τέτοιο τρόπο την ανθρωπότητα, ώστε να μην βιώσει ποτέ ξανά παρόμοιο ολέθριο γεγονός. Η βασική θέση ήταν πως, προωθώντας και στηρίζοντας τα ανθρώπινα δικαιώματα μέσα από τους νόμους, την ηθική και την πολιτική της κάθε χώρας, θα αναπτυχθεί ο κοσμοπολιτισμός και θα μεταφέρεται η αξιοπρέπεια του κάθε υποκειμένου και πέρα από τα σύνορα του κράτους μέσα στο οποίο ζει.³³

Το σχέδιο αυτό στην πορεία προκάλεσε πολλές αντιδράσεις καθώς τα πλαίσια μέσα στα οποία αναπτυσσόταν μέχρι τότε η έννοια της αξιοπρέπειας άλλαζαν. Πολλοί τόνιζαν πως ο κοσμοπολιτισμός και η έλλειψη τοπικής αναφοράς στο φαινόμενο αυτό εμπόδιζαν παρά βοηθούσαν, εφόσον τα πράγματα και στα τρία βασικά πεδία διέφεραν από τόπο σε τόπο, ενώ χρειαζόταν να αντιμετωπιστούν και τοπικά προβλήματα (π.χ. μειονότητες), που έπρεπε να διευθετηθούν και δεν μπορούσαν να μεταφραστούν σε ατομικά, αλλά ήταν συλλογικά. Έτσι, προέκυψε μία αντίθετη θεωρία, η οποία υποστήριζε πως τα άτομα αποκτούν αξιοπρέπεια και (αυτο)σεβασμό μέσα από τις ομαδικές και συλλογικές πρακτικές,³⁴ στάση που φαίνεται να ακολουθεί και η Hannah Arendt, υπογραμμίζοντας πως για να μπορεί κάποιος να ισχυριστεί πως έχει δικαιώματα, θα πρέπει να υπάρχουν ισχυροί κρατικοί θεσμοί και να είναι νομιμοποιημένο το αίτημα, ανεξάρτητα από το εάν το status του ατόμου είναι ίσο με των υπόλοιπων ανθρώπων θεωρητικά. Επομένως, τάσσεται ενάντια στην παγκόσμια μορφή της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και υποστηρίζει πως είναι κάτι που πρέπει να φροντίσει κάθε κράτος ξεχωριστά για το εσωτερικό του. Ο δε κομμουνισμός συμφωνεί με τις θεωρήσεις αυτές, καθώς έτσι το άτομο, παρά την πολιτικότητά του, θα έχει μία ελευθερία αυτοκαθορισμού της ζωής του.³⁵ Σε κάθε περίπτωση, η έννοια της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, όπως παρουσιάζεται στα κείμενα για τα ανθρώπινα δικαιώματα και στην πολιτική θεωρία, εστιάζει, ή τουλάχιστον οφείλει να εστιάζει, στην ανθρώπινη ιδιότητα. Δηλαδή, γίνεται σαφής διαχωρισμός

³³ Στο ίδιο.

³⁴ Στο ίδιο.

³⁵ Στο ίδιο.

των ανθρώπων από οτιδήποτε άλλο υπάρχει στον κόσμο³⁶, αφορά στην ισότητα όλων των ανθρώπων, άσχετα από τη θέση που κατέχουν στην κοινωνία³⁷ και είναι χαρακτηριστικό στοιχείο της ανθρώπινης φύσης και όχι στοιχείο ή τρόπος κοινωνικής αναγνώρισης.³⁸

Από όσα αναφέρθηκαν, γίνεται αντιληπτό πως η προσέγγιση της έννοιας της αξιοπρέπειας διαφέρει, παρά τα όποια σημεία σύγκλισης, ανάλογα με το πεδίο (ηθική, πολιτική, δίκαιο), μέσα από το οποίο επιχειρείται να προσεγγιστεί. Όμως, κάθε επιμέρους εννοιολόγησή της συμβάλλει στο να συμπληρώνεται η μεγάλη εικόνα των εννοιών που περικλείει αυτός ο όρος, στοιχείο που δείχνει πόσο ευρύς είναι και πόσο απασχόλησε, απασχολεί και θα συνεχίσει να απασχολεί τον άνθρωπο σε θεωρητικό και πρακτικό επίπεδο.

³⁶ David Feldman, «Human Dignity as a Legal Value: Part 1» στο *Public Law* 44 (1999), 683.

³⁷ Teresa Iglesias, «Bedrock Truths and the Dignity of the Individual» στο *Logos* 4 (2001), 120 - 123.

Επίσης, Michael Meyer, «Kant's Concept of Dignity and Modern Political Thought» στο *History of European Ideas* no 3 (1987), 320.

³⁸ Sharon Krause, *Liberalism with Honor* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2002), 15.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 Η ΡΩΜΑΪΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΑΞΙΟΠΡΕΠΕΙΑΣ

Η πρώτη φορά που συζητήθηκε εκτενώς και δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση στο ζήτημα της ανθρώπινης αξιοπρέπειας ήταν την περίοδο της ρωμαϊκής κυριαρχίας. Με το θέμα αυτό ασχολήθηκαν πολλοί φιλόσοφοι, τόσο Ρωμαίοι όσο και Έλληνες. Το γεγονός πως η παλιά πόλη - κράτος δεν υφίστατο πλέον και υπήρχε η επιτακτική ανάγκη ενός συγκεκριμένου πολιτικού συστήματος, το οποίο θα ένωνε όλη την επικράτεια της αυτοκρατορίας κάτω από την ηγεμονία των Ρωμαίων, έδωσε το έναυσμα για τη διατύπωση ενός καινούριου θεωρητικού σχήματος, για τη σχέση των ανθρώπων μεταξύ τους, αλλά και με το κράτος και αντιστρόφως, τη σχέση του κράτους με τους υπηκόους - πολίτες. Τότε διατυπώθηκε για πρώτη φορά και η θεώρηση του οικουμενικού συστήματος διακυβέρνησης, καθώς έως τότε δεν υπήρχε λόγος να εφαρμοστεί στην πράξη μέσα στις πόλεις - κράτη. Επομένως και η έννοια της αξιοπρέπειας δομήθηκε κυρίως σε πρακτικό επίπεδο, ώστε να καταδειχθούν ο τρόπος με τον οποίο θα έπρεπε κάποιος να στέκεται στην καθημερινότητά του, προκειμένου να θεωρείται έντιμος και σεβαστός, όπως και τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις ενός τέτοιου ανθρώπου μέσα στην κοινωνία. Γενικά το ρωμαϊκό πολίτευμα βασιζόταν ιδιαίτερα στην πολιτική ζωή των ανθρώπων του και στην ευπρέπιά τους, δηλαδή στην καλή τους εικόνα προς τα έξω, άρα και ο αξιοπρεπής άνθρωπος περιγραφόταν μέσω της πράξεως και όχι της θεωρίας, σε αντίθεση με αυτό που συνέβαινε στην αρχαία Ελλάδα.³⁹

Οι βάσεις για την ανάπτυξη της θεωρίας των Ρωμαίων περί ανθρώπινης αξιοπρέπειας, τέθηκαν στη φιλοσοφία των Στωικών. Το γεγονός πως το συγκεκριμένο φιλοσοφικό σύστημα προτάσσει την εναρμόνιση του ανθρώπου με τη φύση προκειμένου να ανακαλύψει το ηθικό, το αγαθό και να απομακρυνθεί όσο γίνεται από τα πάθη του, αλλά και η παγκόσμια ισότητα των ανθρώπων, ήταν αυτό που αναζητούσαν οι Ρωμαίοι, προκειμένου να πετύχουν την οικουμενική ένωση του λαού της αυτοκρατορίας τους που επιζητούσαν. Δεν είναι τυχαίο το ότι τα στωικά έργα ήταν διαδεδομένα στο μεγαλύτερο μέρος του ρωμαϊκού πληθυσμού και σίγουρα μεταξύ των μορφωμένων, οι οποίοι συχνά τα επικαλούνταν και τα ενστερνίζονταν.

³⁹ George H. Sabine, *Ιστορία των Πολιτικών Θεωριών*, μτφρ. Μάνθου Κρίσπη, (Αθήνα: εκδ. Ατλαντίς), 180 - 182.

Πρέπει να υποτεθεί πως και τα επικούρεια ή σκεπτικά έργα θα τους ήταν εξίσου προσιτά, όμως η ατομικιστική στάση που εξασφάλιζαν για τον άνθρωπο δεν ευνοούσε την οικουμενική ένωση των υπηκόων τους, όπως επιθυμούσαν οι Ρωμαίοι.

Αντίθετα και σύμφωνα με τους στωικούς το κατά φύσιν ζην, συστατικό στοιχείο της ευδαιμονίας, από ανθρωποκεντρική σκοπιά είναι συνδεδεμένο με την κοινωνική διάσταση του ανθρώπου. Ο σοφός δεν είναι κάτοικος μόνο της πόλης που γεννήθηκε αλλά της μεγαλόπολης του κόσμου. Και ο στωικός σοφός και κοσμοπολίτης γνωρίζει καλά πως ό,τι δεν είναι ωφέλιμο για το σύνολο δεν εξυπηρετεί ούτε το άτομο.⁴⁰ Οι στωικοί φιλόσοφοι ήταν οι πρώτοι οι οποίοι υποστήριζαν ανοιχτά την ισότητα όλων των ανθρώπων, ανεξαρτήτως φυλής, καθώς ανέφεραν πως όλοι μπορούν να κατακτήσουν την ηθική συμπεριφορά που απαιτείται προκειμένου κάποιος να συμφιλιωθεί με τη φύση, οπότε αυτό τους κάνει αυτόματα και άξιους του ίδιου σεβασμού, αλλά και των ίδιων υποχρεώσεων. Οι στωικοί δίνουν πολύ μεγάλη σημασία στην υπεροχή του ανθρώπινου είδους, υποστηρίζοντας πως εφόσον ο άνθρωπος διαθέτει λογική, είναι και ο μόνος που μπορεί να φτάσει στην αξιοπρέπεια, προκειμένου να ρυθμίζει τη ζωή του έτσι όπως ο ίδιος θέλει. Αναφέρουν χαρακτηριστικά πως ο σοφός στωικός είναι αυτός ο οποίος έχει φτάσει σε τέτοιο στάδιο κυριαρχίας και εγκράτειας πάνω στις παρορμήσεις του, που τίποτα δεν μπορεί να τον μετατοπίσει από αυτό. Το γεγονός αυτό είναι που οδήγησε και σε κατηγορίες εναντίον τους, ότι είναι ένα σύστημα που δεν τυγχάνει πρακτικής εφαρμογής, αφού ο στωικός σοφός είναι κάτι το οποίο δεν μπορεί να περιγράψει κανέναν άνθρωπο της εμπειρίας μας.⁴¹ Παρόλα αυτά, οι στωικοί δεν επιχείρησαν να δομήσουν πολιτική, αλλά ηθική φιλοσοφία, γι' αυτό και δεν ενδιαφέρθηκαν ιδιαίτερα για τα δεδομένα της καθημερινής ζωής, τα οποία θεωρούσαν αδιάφορα.

Από την άλλη οι Ρωμαίοι ενδιαφέρονταν περισσότερο για την πολιτική συγκρότηση της αυτοκρατορίας τους παρά για φιλοσοφικές αναζητήσεις. Έδιναν μεγάλη σημασία στην ενασχόληση με τα κοινά και σε ομαδικές δραστηριότητες και αυτό επηρέασε και τη σκέψη τους. Αντί λοιπόν να εξελίξουν φιλοσοφικά τα στωικά δόγματα, προσπάθησαν να τα τοποθετήσουν σε πρακτικό επίπεδο. Βασισμένοι, στην ισότητα μεταξύ των ανθρώπων, δόμησαν και την έννοια των ανθρώπινων δικαιωμάτων, δημιουργώντας ένα νομικό σύστημα όπου καθοριζόταν η ισότητα όλων

⁴⁰ Ανδρέας Μάνος, *Η ευδαιμονία ως εύροια θίου στην αρχαία στωική φιλοσοφία*, (Αθήνα: εκδ. Ινστιτούτο του βιβλίου - Α. Καρδαμίτσα, 2002), 103.

⁴¹ Anthony Arthur Long, *Η Ελληνιστική Φιλοσοφία. Στωικοί, Επικούρειοι, Σκεπτικοί*, μτφρ. Στυλιανός Δημόπουλος - Μυρτώ Δραγώνα Μονάχου (Αθήνα: εκδ. ΜΙΕΤ, 2012), 292 - 314.

των πολιτών απέναντι στον νόμο, ενδιαφέρθηκαν για τα ζητήματα της δουλείας, αναφέροντας πως είναι έμμισθοι υπάλληλοι και απαιτούσαν τον ίδιο σεβασμό με τους υπόλοιπους ανθρώπους, κάτι που δεν ίσχυε στην αρχαία Ελλάδα, οι δε γυναίκες είχαν τα ίδια δικαιώματα με τους συζύγους σχετικά με τα παιδιά και τη διαχείριση του σπιτιού. Γίνεται κατανοητό πως οι στωικές αρχές για τους Ρωμαίους αποτέλεσαν το εφαλτήριο για τη διατύπωση και εφαρμογή μιας σειράς νομικών και ηθικών μεταρρυθμίσεων, οι οποίες σχετίζονταν με τη θέση του ανθρώπου, τα δικαιώματα και τα καθήκοντά του και άνοιξαν τον δρόμο για μια μακρά συζήτηση για το θέμα της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, όχι μόνο σε θεωρητικό αλλά και σε πρακτικό επίπεδο.⁴²

Πιο αναλυτικά και πάνω στην έννοια της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, οι Ρωμαίοι βασισμένοι στη στωική φιλοσοφία ισχυρίστηκαν πως όλοι οι άνθρωποι είναι στην ίδια θέση προκειμένου να την αποκτήσουν. Οι άνθρωποι στο σύνολό τους, ανεξαρτήτως καταγωγής ή φύλου, έχουν τις ίδιες προϋποθέσεις για τη λογική τους ανάπτυξη, καθώς είναι ανώτεροι των ζώων, αλλά και τις ίδιες πιθανότητες αποτυχίας, δηλαδή είναι άξιοι του ίδιου σεβασμού και της ίδιας θετικής μεταχείρισης, καθώς στόχος όλων είναι η εναρμόνιση με τη φύση, στοιχείο που υποδηλώνει και ένα τέλος, δηλαδή έναν σκοπό, ίδιο για όλους τους ανθρώπους.⁴³ Αυτός που θα τον κατακτήσει είναι ο στωικός σοφός, ή, για τους Ρωμαίους, ο αξιοπρεπής άνθρωπος. Για να τον προσδιορίσουν οι Ρωμαίοι και να τον κάνουν πιο προσιτό στους ανθρώπους της αυτοκρατορίας τους, προσπάθησαν να τον ορίσουν ως αυτόν που ζει σύμφωνα με το πρέπον. Αυτό οδήγησε στη θέσπιση νόμων και διαφόρων υποχρεώσεων που έχουν οι άνθρωποι προκειμένου να φτάσουν στην επίτευξη αυτού του ιδανικού.⁴⁴ Η πολιτεία, σύμφωνα με τη ρωμαϊκή αντίληψη, οφείλει να λειτουργεί με τέτοιο τρόπο, ώστε να βοηθά και να κατευθύνει τους πολίτες της προς την επίτευξη αυτού του στόχου. Για τον λόγο αυτό, οι περισσότεροι που ασχολήθηκαν με τη φιλοσοφία την περίοδο αυτή υποστήριζαν το δημοκρατικό πολίτευμα, καθώς ήταν το πιο φιλελεύθερο και εξισωτικό ως προς τους πολίτες της αυτοκρατορίας, υποτάσσοντάς τους παράλληλα στους νόμους του κράτους.

Όλα όσα αναφέρθηκαν παραπάνω περί ισότητας των ανθρώπων δεν σημαίνει πως άφηναν τους ανθρώπους χωρίς προσπάθεια κατάκτησής της. Οι Ρωμαίοι αντιλαμβάνονταν πως οι άνθρωποι διαφέρουν μεταξύ τους σε βασικά χαρακτηριστικά

⁴² Sabine, *Ιστορία*, 189 - 194.

⁴³ Στο ίδιο, 185 - 187.

⁴⁴ Long, *Η Ελληνιστική*, 314 - 322.

γνωρίσματα, πράγμα που φέρνει άλλους πιο κοντά στο ιδανικό του σοφού και άλλους τους απομακρύνει. Αυτό τους οδήγησε να ισχυριστούν πως, παρόλο που γεννιούνται όλοι ίσοι μεταξύ τους, στην πορεία της ζωής τους είτε πλησιάζουν περισσότερο είτε όχι το πρότυπο που οφείλουν να κατακτήσουν, κάτι που τους κάνει περισσότερο ή λιγότερο άξιους να διεκδικούν την κατάκτηση της αξιοπρέπειας. Κάποιοι αξιοποιούν τη λογική τους ικανότητα και τη ζωή τους προκειμένου να ενσωματωθούν στο σχέδιο της φύσης γι' αυτούς και να κατανικήσουν τα πάθη και τα συναισθήματά τους υποτάσσοντάς τα στη λογική τους και κάποιοι άλλοι, οι οποίοι, όπως αναφέρουν, είναι πιο κοντά στη φιλοσοφία των σκεπτικών ή των επικούρειων, φτάνουν σε ακραία επίπεδα ατομισμού και ενασχόλησης με τον εαυτό τους, ώστε καταλήγουν να υποτάσσονται στις ηδονές και τον εγωισμό τους και να μην τους ενδιαφέρει τίποτε άλλο. Αυτό, όπως ισχυρίζονται οι Ρωμαίοι, τους απομακρύνει από το ιδανικό του σοφού και τους αφαιρεί από την αξιοπρέπειά τους, καθώς αναλώνονται σε συμπεριφορές που αρμόζουν περισσότερο σε ζώα και όχι σε ανθρώπους.⁴⁵ Καθώς φαίνεται, ένας αξιοπρεπής άνθρωπος στον ρωμαϊκό πολιτισμό, για να φτάσει στο ιδανικό του σοφού, πρέπει να μπορεί να ισορροπεί ανάμεσα στην προσωπική του βελτίωση και τη συμμετοχή του στα κοινά. Με άλλα λόγια, επειδή το στωικό σύστημα ήταν εκκοσμικευμένο, αυτή η προσωπική βελτίωση θα έπρεπε να προκύπτει μέσω της ενεργούς ανάμειξης στην πολιτική ζωή του κράτους.

Με βάση όλα τα παραπάνω, καθίσταται σαφές πως η αξιοπρέπεια στο ρωμαϊκό σύστημα έχει να κάνει με την επιτέλεση διαφόρων πράξεων εκ μέρους όσων ήθελαν να κατέχουν αυτόν τον τίτλο. Υπήρχε από τη μία η ελευθερία οποιουδήποτε να προσπαθήσει να τον κατακτήσει και όλοι είχαν τις ίδιες ευκαιρίες και αντιμετωπίζονταν με τον ίδιο σεβασμό ως άνθρωποι, ωστόσο ο αριθμός αυτών που υποτίθεται πως είχαν φτάσει στο τελικό σημείο ήταν μηδαμινός και πολλοί στωικοί μάλιστα ισχυρίζονταν πως δεν είναι δυνατό να το κατακτήσουν. Όμως, οι Ρωμαίοι, οι οποίοι ενδιαφέρονταν για σύμπνοια μέσα στην αυτοκρατορία τους, προσπάθησαν να εφεύρουν έναν τρόπο, προκειμένου να κάνουν πιο κατανοητή και προσιτή αυτή τη διαδικασία στο ευρύ κοινό. Έτσι, διαμόρφωσαν μια σειρά καθηκόντων ή υποχρεώσεων τις οποίες οι άνθρωποι θα έπρεπε να εφαρμόσουν, προκειμένου να έρθουν πιο κοντά στο ζητούμενο πρότυπο. Αυτές περιελάμβαναν διάφορες μορφές συμπεριφοράς, τρόπους συναναστροφής με τους άλλους ανθρώπους, πώς θα έπρεπε

⁴⁵ Στο ίδιο, 299 - 314.

να συνεισφέρουν στην πολιτική ζωή και πολλά άλλα. Αυτά, εφόσον πραγματοποιούνταν με τον σωστό τρόπο, δίδασκαν στους πολίτες εγκράτεια και κυριαρχία της λογικής πάνω στα πάθη τους και παράλληλα τους οδηγούσαν σε μια μορφή κοινωνικής συμπεριφοράς πιο αξιοπρεπή σύμφωνα με τα πρότυπα της εποχής. Δηλαδή, οι Ρωμαίοι προσπάθησαν να εντάξουν τη στωική φιλοσοφία στο δικό τους νομικό σύστημα, έτσι ώστε να επιτύχουν μια ενοποίηση στις απόψεις όλων των πολιτών της αυτοκρατορίας τους, με αποτέλεσμα να είναι οι πρώτοι που έδωσαν οικουμενική προοπτική στο ζήτημα της ανθρώπινης αξιοπρέπειας.⁴⁶

Αυτή η προοπτική για το συγκεκριμένο ζήτημα εκφράζεται και μέσα από το έργο του Κικέρωνα, ο οποίος ήταν από τους Ρωμαίους που ενδιαφέρθηκαν για την ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Στο έργο του «De officiis», δηλαδή «Περί καθηκόντων», εκφράζεται ακριβώς αυτή η φιλοσοφία που αναφέρθηκε παραπάνω και ορίζει την αξιοπρέπεια ως την εξουσία κάποιου να κάνει τον εαυτό του άξιο τιμής, αναγνώρισης και σεβασμού.⁴⁷ Βέβαια, ο Κικέρωνας, κατά την παράθεση των θέσεών του χρησιμοποιεί τη λέξη *dignitas* με τέτοιο εύρος εννοιών, που είναι πραγματικά ενδιαφέρων ο τρόπος που αποδίδονται από τους μεταφραστές του αυτές οι έννοιες.⁴⁸ Στο έργο του ο Κικέρων αναπτύσσει, με βάση τη στωική επιχειρηματολογία, την πορεία που πρέπει να διανύσει κάποιος άνθρωπος, προκειμένου να κατακτήσει τον τίτλο της αξιοπρέπειας. Διατυπώνονται τα διάφορα στάδια ηθικής τα οποία πρέπει να φτάσει ο σοφός, προκειμένου να οδηγηθεί στην απόλυτη αρετή, σύμφωνα με το ανθρώπινο είδος. Ο Κικέρων, όπως και οι στωικοί, ξεκινά από την προϋπόθεση, πως ο άνθρωπος είναι ανώτερος από όλα τα υπόλοιπα είδη, καθώς διαθέτει λογική ικανότητα, λόγω της οποίας η φύση τον προορίζει για έναν συγκεκριμένο ρόλο, τον οποίο, εάν καταφέρει να εκτελέσει, θα επιτύχει τον σκοπό για τον οποίο έχει έρθει στον κόσμο. Αυτός ο σκοπός είναι η πλήρης εναρμόνιση με τη φύση, η κατανόηση του ρόλου του και η κυριαρχία της λογικής του ικανότητας, προκειμένου να δομήσει και να διάγει τη ζωή του σύμφωνα με αυτήν. Το κατά φύσιν ζην συνάπτεται προς το κατά λόγον και κατ' αρετήν ζην.⁴⁹ Σύμφωνα με τους στωικούς, ήταν ένας στόχος που κανείς άνθρωπος δεν ήταν σε θέση να φτάσει, ο Κικέρων όμως υποστηρίζει πως υπάρχουν ορισμένες πράξεις που μπορούν να μας φέρουν πιο κοντά στο πρόπον,

⁴⁶ Sabine, *Ιστορία*, 180 - 181.

⁴⁷ Shershow, *Deconstructing*, 53 - 67.

⁴⁸ Στο ίδιο, 55 - 57. Επίσης, βλ. Εισαγωγή της παρούσας εργασίας.

⁴⁹ Ανδρέας Μάνος, *Η αρχαία φιλοσοφία ως τέχνη της ζωής - Τα μέτρα του καιρού*, (Αθήνα: εκδ. Ινστιτούτου του βιβλίου - Α. Καρδαμίτσα, 2013), 70.

όπως το ονομάζει. Αυτές έχουν να κάνουν τόσο με τον τρόπο ζωής των ανθρώπων, την ανάπτυξη της σκέψης τους και της λογικής ικανότητας και την υποταγή των παθών, όσο και με έναν κοινωνικό τρόπο ζωής, σύμφωνο με τα ισχύοντα πρότυπα της ρωμαϊκής κοινωνίας για έναν ισχυρό άντρα, δίνοντας μάλιστα αρκετά παραδείγματα επιτυχημένων και αποτυχημένων ανθρώπων της εποχής του.⁵⁰ Άρα, στον όρο αξιοπρέπεια ο Κικέρωνας περικλείει ένα ατομικό και ένα παγκόσμιο στοιχείο, την θεωρεί ατομική μα και κοινωνική αρετή.⁵¹

Πρέπει να καταστεί σαφές πως ο Κικέρων αναφερόταν στο ζήτημα της αξιοπρέπειας, προσπαθώντας να αποδείξει πως το παλαιότερο δημοκρατικό πολίτευμα, το οποίο πλέον είχε καταρριφθεί, ήταν καλύτερο. Ως εκ τούτου, δεν παρέμεινε στο ότι όλοι οι άνθρωποι έχουν λογική ικανότητα αλλά προχώρησε και στην άποψη πως πρέπει να είναι ίσοι απέναντι στον νόμο. Υποστήριξε πως ο νόμος του κράτους πρέπει να εκπορεύεται από τον νόμο της φύσης, με τον οποίο όλοι οφείλουν να εναρμονίζονται και κανείς δεν είναι πάνω από αυτόν. Για τον ίδιο λόγο, αναφέρει πως η δικαιοσύνη και η σωστή απόδοσή της είναι μεγάλο προσόν για έναν άνθρωπο, κυρίως για όποιον επιθυμεί να διακριθεί στον πολιτικό ή νομικό στίβο. Για τους Ρωμαίους, που έδιναν πολύ μεγάλη σημασία στην πολιτική και νομική σφαίρα, η σωστή κατανόηση της δικαιοσύνης ήταν το επιστέγασμα της αξιοπρεπούς ζωής ενός άντρα, το οποίο δεν είχε να κάνει μόνο με τη βελτίωση της δικής του προσωπικότητας, αλλά και της κοινωνίας μέσα στην οποία ζούσε. Γίνεται φανερό πως η αρετή και το πρέπον αφορούσε για τον Κικέρωνα, στην έκφραση της σωστής ζωής μέσα στην κοινωνία. Όπως υποστηρίζει χαρακτηριστικά, το πρέπον, η αξιοπρέπεια δηλαδή, έχει να κάνει με την ευπρέπεια, δηλαδή την τέλεση αγαθών πράξεων, όπως ενασχόληση με τα κοινά, φιλανθρωπίες, ρητορική ικανότητα, κυριαρχία της λογικής, σωστή διοίκηση του οίκου κλπ. Σε αυτό το σημείο έρχεται σε αντίθεση με τους στωικούς, που υποστήριζαν πως ο σοφός δεν ενδιαφέρεται για τα κοσμικά πράγματα. Ο Κικέρων αναφέρει πως ο ευπρεπής και αξιοπρεπής άνθρωπος είναι κυρίως μέσα στην κοινωνία.⁵²

Από την άλλη μεριά, όμως, αναφέρει πως παρόλο που όλοι κατέχουν λογική ικανότητα, δεν βρίσκονται όλοι στο ίδιο επίπεδο κατάκτησης της αξιοπρέπειας, εφόσον, καθώς φαίνεται, άλλοι καταφέρνουν και διάγουν τον βίο τους ευπρεπώς και

⁵⁰ Shershow, *Deconstructing*, 54 - 64.

⁵¹ Στο ίδιο, 60.

⁵² Κικέρων, *Περί Καθηκόντων (De Officiis)*, εισ. - μτφρ. - σχόλια Διονύσιος Χαλκωματάς, (Αθήνα: εκδ. ΜΙΕΤ, 2017), 157 - 161.

άλλοι παραδίδονται στην κυριαρχία των παθών τους. Δηλαδή ο Κικέρων υποστηρίζει πως η αξιοπρέπεια εξαρτάται και από τον χαρακτήρα του κάθε ανθρώπου και δεν έχει να κάνει μόνο με την προσπάθεια που καταβάλλει. Έτσι, κάποιος είναι πιο εύκολο να την κατακτήσουν, εφόσον, παρόλο που οι άνθρωποι είναι στο μεγαλύτερο μέρος αναξιοπρεπείς, εμείς οφείλουμε να δίνουμε την προσοχή μας σε όποιον φαίνεται να διαθέτει κάποια έστω ψήγματα αρετής. Αυτή είναι άλλη μια διαφορά του Κικέρωνα σε σχέση με τους στωικούς, οι οποίοι υποστήριζαν πως ο σοφός, ο οποίος έχει γνωρίσει την αλήθεια της φύσης, αδιαφορεί για τους υπόλοιπους ανθρώπους, που δεν έχουν φτάσει στο ίδιο επίπεδο με αυτόν. Επειδή, όμως, στόχος του Κικέρωνα δεν είναι η δόμηση φιλοσοφικού συστήματος, αλλά μιας πολιτικής και ηθικής θεωρίας, πιστεύει πως όποιος θέλει να λέγεται αξιοπρεπής, χρειάζεται να βοηθά και τους υπόλοιπους ανθρώπους να κατακτήσουν αυτόν τον στόχο, χωρίς να αδιαφορεί γι' αυτούς. Εξάλλου, όπως υποστηρίζει, με βάση τον αριστοτελισμό, οι άνθρωποι έχουν ανάγκη άλλους ανθρώπους, προκειμένου να είναι ευτυχισμένοι, αφού σύμφωνα με τη φύση προορίζονται για να ιδρύουν κοινωνίες και να συναναστρέφονται μεταξύ τους.⁵³

Όμως, λίγο παρακάτω στο κείμενό του ο Κικέρων φαίνεται να δίνει έναν διαφορετικό ορισμό για τον αξιοπρεπή άνθρωπο. Σύμφωνα με αυτόν τον ορισμό, αξιοπρέπεια κατέχει αυτός που φροντίζει την εξωτερική του εμφάνιση και συμπεριφορά, έτσι ώστε να συνάδουν με την εμφάνιση και τη συμπεριφορά ενός ελεύθερου άντρα. Στον συγκεκριμένο ορισμό δεν αναφέρει κάτι για τις αρετές που θα πρέπει να διαθέτει κάποιος, οδηγώντας τους αναγνώστες να υποθέσουν πως τελικά η αξιοπρέπεια είναι απλώς θέμα κοινωνικής συναναστροφής και εξωτερικών στοιχείων και δεν αφορά τον χαρακτήρα του κάθε ανθρώπου. Η συγκεκριμένη όμως αντίληψη δεν λαμβάνει υπόψιν της το γεγονός πως για τη ρωμαϊκή κοινωνία η ανθρώπινη αξιοπρέπεια είχε κυρίως πρακτική εφαρμογή. Φαίνεται πως για τον Κικέρωνα, ένας άνθρωπος, ο οποίος επιθυμεί να κατακτήσει τον τίτλο της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, θα πρέπει να μπορεί να ισορροπεί μεταξύ του προσωπικού του χαρακτήρα και των αρετών, τις οποίες πρέπει να κατακτήσει και θεωρητικά και έμπρακτα, αλλά παράλληλα να εμφανίζεται και ως τέτοιος μέσα στο κοινωνικό σύνολο. Δηλαδή, τόσο η εμφάνιση, όσο και η συμπεριφορά του να συνάδουν προς αυτό το ιδανικό. Για παράδειγμα, ένας άνθρωπος που εμφανίζεται ατημέλητος, υποταγμένος στις ηδονές

⁵³ Στο ίδιο, 164, 170 - 186.

και τα πάθη του και με όλη του την εικόνα φαίνεται πως απομακρύνεται από την εγκράτεια και την ευπρέπεια που απαιτεί η αξιοπρέπεια, δεν μπορεί να χρησιμεύσει ως πρότυπο μέσα στην κοινωνία, έτσι ώστε και άλλοι άνθρωποι να θελήσουν να τον μιμηθούν.⁵⁴

Στη συνέχεια του έργου του ο Κικέρωνας αναφέρει πολλά παραδείγματα ανθρώπων, τους οποίους χωρίζει σε αξιοπρεπείς και μη. Αυτό το κάνει για να καταδείξει πως οι μεν οδηγούν προς σταθεροποίηση τη ρωμαϊκή πολιτεία, ενώ οι άλλοι όχι.⁵⁵ Μέσα από αυτήν την ανάλυση προκύπτει πως για τον Κικέρωνα το πολίτευμα που διασφαλίζει με τον καλύτερο δυνατό τρόπο την ανθρώπινη αξιοπρέπεια σε πρακτικό επίπεδο είναι η ρωμαϊκή δημοκρατία, η οποία όμως στην εποχή που έγραφε το «De officiis» είχε καταλυθεί. Υποστηρίζει πως μόνο στη δημοκρατία αναπτύσσει ο άνθρωπος όλες εκείνες τις αρετές οι οποίες θα του επιτρέψουν να διακριθεί στον κοινωνικό ή πολιτικό στίβο, με σκοπό να βελτιώσει και τον χαρακτήρα του. Μόνο μέσα στη δημοκρατία είναι πραγματικά ελεύθερος να αναπτύξει ρητορική ικανότητα, εκλεπτυσμένο τρόπο ομιλίας και να μπορεί να εκφράζεται και να κινείται δημόσια, με σκοπό τη βελτίωση της κοινωνίας. Αυτό είναι κάτι που λείπει στα υπόλοιπα πολιτεύματα, διότι εκεί οι άνθρωποι δεν είναι ίσοι μεταξύ τους και επομένως δεν είναι εκ των πραγμάτων όλοι άξιοι να κατακτήσουν την έννοια της αξιοπρέπειας. Εξάλλου, δεν τίθενται τα ίδια ιδανικά σε ένα δημοκρατικό καθεστώς και σε ένα άλλο, όπου αυτός ή αυτοί που κυβερνούν πάντα δρουν με γνώμονα τη βελτίωση της κυριαρχίας τους και την αύξηση της εξουσίας τους και όχι τη σωστή διακυβέρνηση του κράτους. Για όλους τους παραπάνω λόγους, ο Κικέρωνας επιτίθεται σε όσους διοικούσαν τη Ρώμη την περίοδο συγγραφής του έργου αυτού, λέγοντας πως εσκεμμένα εμποδίζουν τους ανθρώπους από το να κατακτήσουν την αξιοπρέπεια, γιατί αν την κατακτούσαν, θα επιζητούσαν επανεφαρμογή της δημοκρατίας.⁵⁶

Συνοψίζοντας όσα ειπώθηκαν, φαίνεται πως ο Κικέρωνας δομεί ένα σύστημα για την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, το οποίο αποτελείται από ηθικές πράξεις που οδηγούν τον άνθρωπο σε αυτήν. Η αξιοπρέπεια έχει ηθικές βάσεις, οι οποίες προέρχονται από το στωικό σύστημα και οι οποίες έγκεινται στην εγκράτεια, την ευπρέπεια και την κυριαρχία της λογικής πάνω στα πάθη. Αυτές οι ηθικές αρχές οδηγούν σε

⁵⁴ Στο ίδιο, 186 - 209.

⁵⁵ Στο ίδιο, 172 - 174.

⁵⁶ Sabine, *Ιστορία*, 186 - 188.

κοινωνικούς τρόπους συμπεριφοράς που δείχνουν εάν κάποιος είναι πιο κοντά ή πιο μακριά από αυτό το ιδανικό, στοιχείο που έρχεται πολύ κοντά στο πρότυπο που επιχειρείται και επιδιώκεται να ισχύσει εκείνη την εποχή για την αξιοπρέπεια, καθώς οι Ρωμαίοι ισχυρίζονταν πως ένας άνθρωπος αξιοπρεπής δεν μπορεί να μην υπακούει στους νόμους του κράτους, αφού αυτοί εξαρτώνται και εκπορεύονται από την ηθική. Στην κοινωνική σφαίρα είναι που κρίνεται ο χαρακτήρας και η αξιοπρέπεια κάποιου. Οι νόμοι και η ηθική είναι που οδηγούν, σύμφωνα με τον Κικέρωνα, σε ένα πολιτικό σύστημα, το οποίο θα μπορέσει να τα διασφαλίσει όλα αυτά και αυτό είναι το δημοκρατικό,⁵⁷ αφού μόνο αυτό δέχεται την ισότητα όλων των ανθρώπων και την πραγματική τους δυνατότητα να φτάσουν στην αξιοπρεπή ζωή, παρόλο που δεν διαχωρίζει καθήκοντα μεταξύ των ανθρώπων, δεχόμενο τα ίδια για όλους. Ο Κικέρων θεωρεί πως, επειδή οι άνθρωποι εκτός από ομοιότητες έχουν και διαφορές, δεν κατακτούν όλοι τον στόχο αυτόν, ούτε με τον ίδιο τρόπο, γι' αυτό και δεν πρέπει να αποκλείεται κανείς που διαθέτει έστω και μια μικρή δόση αρετής.

⁵⁷ Στο ίδιο, 184 - 188.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 Ο ΛΟΓΟΣ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΑΞΙΟΠΡΕΠΕΙΑΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΤΟΥ PICO DELLA MIRANDOLA

Την περίοδο του Μεσαίωνα, η έννοια της αξιοπρέπειας του ανθρώπου δεν ήταν ένα θέμα το οποίο καλλιεργήθηκε ιδιαίτερα από τους φιλοσόφους της εποχής. Με δεδομένη την κυριαρχία του χριστιανισμού και την αποδοχή του από το μεγαλύτερο μέρος του καλλιεργημένου κόσμου, επόμενο ήταν να θεωρείται η θεολογία ως ανώτερη επιστήμη. Η φιλοσοφία, κυρίως του Αριστοτέλη, έφτασε να θεωρείται προπαρασκευαστική γνώση, προκειμένου ο σπουδαστής να μπορέσει να εισέλθει πιο εύκολα στα πραγματικά σημαντικά μυστήρια της φύσης και να έρθει πιο κοντά στην κατανόηση του έργου του Θεού. Επομένως, κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα έως και την πρόωπη Αναγέννηση, η φιλοσοφία διδασκόταν στα πανεπιστήμια και τις διάφορες σχολές με αυτό το σκεπτικό, ώστε να δομηθεί στους σπουδαστές ένας συγκεκριμένος τρόπος σκέψης, ο οποίος θα συμβάδιζε καλύτερα με τα χριστιανικά δόγματα και θα τους οδηγούσε σε μεγαλύτερη επαφή με την πίστη τους. Παράλληλα, στη διδασκαλία και στα κείμενα γινόταν χρήση της λατινικής γλώσσας, πράγμα που δημιούργησε πολλές μετατροπές διαφόρων φιλοσοφικών όρων αλλά και μια σύνθετη και δύσκαμπτη γλώσσα, η οποία συνόδευσε τη φιλοσοφία όλο αυτό το διάστημα. Το σύστημα αυτό, το κατά βάση αριστοτελικό, που διαμορφώθηκε στα πανεπιστήμια την περίοδο αυτή, ονομάστηκε σχολαστικό.⁵⁸

Όλη αυτή η παράδοση της Σχολαστικής Φιλοσοφίας, όπως μετέπειτα ονομάστηκε, διήρκεσε ως την περίοδο της Αναγέννησης. Τότε υπήρξε ένα τεράστιο ενδιαφέρον για την αρχαιότητα και την αναβίωση της σκέψης και των αξιών της. Η τυπογραφία έκανε για πρώτη φορά την εμφάνισή της, καθιστώντας δυνατή τη μεταφορά των ιδεών της αρχαίας εποχής σε όλο και μεγαλύτερο τμήμα του πληθυσμού. Η επιστροφή στην αρχαιότητα οδήγησε σε μεγαλύτερη εμβάθυνση στη φιλοσοφία του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη, αλλά και των υπόλοιπων μεγάλων σχολών της φιλοσοφίας, μέσω λατινικών μεταφράσεων, αν και ορισμένα έργα ήταν προσβάσιμα και στα ελληνικά. Αυτό το κλίμα, το οποίο δημιουργήθηκε κατά την πρόωπη Αναγέννηση, οδήγησε σε μια αμφισβήτηση αφενός προς το σχολαστικό

⁵⁸ Copenhaver και Schmitt, *Η Φιλοσοφία*, 24, 29 - 34, 37 - 45.

πρόγραμμα των διαφόρων πανεπιστημίων και αφετέρου προς την άποψη πως ο Αριστοτέλης μπορούσε να είναι προπαρασκευαστικός τρόπος κατανόησης του χριστιανικού δόγματος, διότι παρατηρούσαν πως σε πολλές περιπτώσεις ερχόταν σε αντίθεση με αυτό, όπως και με άλλους φιλοσόφους της αρχαιότητας, ιδιαίτερα με τον Πλάτωνα, αν και υπήρχαν φωνές που διατείνονταν ότι οι διαφορές μεταξύ της φιλοσοφίας του Πλάτωνα και αυτής του Αριστοτέλη δεν είναι μεγάλες και δεν θα ήταν δύσκολο να γεφυρωθούν δια της ορθότερης ανάγνωσης και ερμηνείας των κειμένων τους.⁵⁹ Επίσης, τα ελληνικά είχαν αρχίσει να γίνονται προσιτά σε ένα αρκετά μεγάλο μέρος του καλλιεργημένου πληθυσμού της εποχής, επομένως τέθηκε υπό αμφισβήτηση και η δύσκολα προσιτή λατινική σχολαστική γλώσσα της φιλοσοφίας και της επιστήμης και δεν ήταν λίγοι αυτοί, οι οποίοι στρέφονταν πλέον και ανοιχτά εναντίον της, υποστηρίζοντας πως δεν ήταν απαραίτητη και πως απομάκρυνε παρά οδηγούσε τους σπουδαστές στην κατανόηση του θείου, εφόσον δεν ήταν «φυσική», όπως έλεγαν, αλλά «τεχνητή γλώσσα».⁶⁰ Όμως, παρά τα παραπάνω, η κρίση, η οποία εύλογα δημιουργήθηκε μεταξύ των υποστηρικτών της μίας και της άλλης πλευράς, δεν κορυφώθηκε τόσο την περίοδο εκείνη, ώστε να αποδεσμεύσει τη φιλοσοφία από την πατρωνία της θεολογίας, με αποτέλεσμα να εξακολουθεί να θεωρείται η φιλοσοφία βοηθητική της θεολογίας από το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού.

Μέσα σε αυτό το περιβάλλον, που προέκυψε λόγω της ανάπτυξης της αρχαίας κληρονομιάς, δημιουργήθηκε μια μικρότερη ομάδα λογίων, η οποία στρεφόταν γενικότερα προς την αρχαιότητα, μελετώντας κάθε της πλευρά και όχι μόνο τη φιλοσοφική της παράδοση. Το κίνημα που διαμόρφωσαν οι άνθρωποι αυτοί ονομάστηκε Ουμανισμός. Οι ουμανιστές δεν ενδιαφέρονταν σχεδόν καθόλου για την αλήθεια που θα τους υποδείκνυε η ενασχόληση με τη φιλοσοφία, αλλά ενδιαφέρονταν περισσότερο για την εκμάθηση μεθόδων πειθούς, για τη ρητορική, για την ανάπτυξη ενός όμορφου και καλλιεργημένου λόγου, την πολιτική και τη γραμματική των αρχαίων, τη λογοτεχνία και τον πολιτισμό τους. Ήταν δηλαδή περισσότερο φιλόλογοι παρά φιλόσοφοι. Διακήρυτταν συχνά πως η σχολαστική γλώσσα των φιλοσόφων της περιόδου εκείνης πρέπει να εκλείψει, καθώς δεν έχει να προσφέρει τίποτα χρήσιμο (έχοντας αυτήν στον νου τους οι ουμανιστές σατίριζαν τη

⁵⁹ Γεώργιος Χρ. Στείρης, *Η παράδοση της Αναγέννησης. Βυζαντινή και Δυτική Φιλοσοφία στον 15ο αιώνα* (Αθήνα: εκδ. Παπαζήση, 2016), 35.

⁶⁰ Copenhaver και Schmitt, *Η Φιλοσοφία*, 33 - 34, 40, 43 - 44, 51.

σχολαστική «δικολαβία» και τον σκοταδισμό⁶¹) και ότι πρέπει να επεκταθεί η γνώση των ελληνικών, καθώς είναι πιο όμορφη και προσιτή στους ακροατές. Επομένως, στόχος του Ουμανισμού, καθώς φαίνεται, ήταν η «εκκοσμίκευση» του ανθρώπου και η παροχή του δικαιώματος, μαζί με κάποια χρήσιμα εργαλεία δανεισμένα από την αρχαιότητα, προκειμένου να τον βοηθήσουν σε αυτόν τον δρόμο, αν και οι περισσότεροι πιστοί χριστιανοί δεν ενδιαφέρονταν για την αλήθεια, την οποία θα γνώριζε κάποιος για το σχέδιο του Θεού και την κατανόησή του μέσω της μελέτης του κόσμου, αλλά για το πώς θα ζήσει ο άνθρωπος μέσα στην κοινωνία, ώστε να έρθει σε επαφή με τα ιδανικά της αρχαιότητας, τα οποία, όπως προαναφέρθηκε, θεωρούνταν υποβοηθητικά της θρησκείας και της θεολογίας.⁶²

Με αυτό το σκεπτικό, είναι προφανές πως οι εκπρόσωποι του Ουμανισμού υιοθέτησαν ένα διαφορετικό πρόγραμμα σπουδών για τους μαθητές τους, σε σχέση με τη σχολαστική παράδοση της εποχής. Οι περισσότεροι από αυτούς εργάζονταν ως παιδαγωγοί νέων εύπορων οικογενειών, τα μέλη των οποίων είχαν απορρίψει την κατεύθυνση των εκκλησιαστικών ή ιατρικών σπουδών, τις οποίες κατείχε σχεδόν αποκλειστικά η σχολαστική διδασκαλία των πανεπιστημίων και επιθυμούσαν να κάνουν καριέρα στην πολιτική ή στο δίκαιο. Για τον λόγο αυτό διδάσκονταν κυρίως ελληνικά και λατινικά κείμενα, γραμματική, ρητορική, ενώ η φιλοσοφία βρισκόταν συνήθως εκτός προγράμματος σπουδών, αφού υπήρχε η άποψη πως το βασικό ηθικό πρότυπο για τους μαθητές δεν βρίσκεται μέσα στην ηθική φιλοσοφία, όπως θεωρούσαν οι σχολαστικοί, αλλά στη μίμηση ανθρώπων - προτύπων που ανακάλυπταν στα κείμενα που διδάσκονταν. Καθίσταται, επομένως, σαφές πως στην ουμανιστική παράδοση, ο άνθρωπος θεωρείται «τέλειος», όχι μόνο μέσα από την πίστη του στον χριστιανισμό, τον οποίον, τουλάχιστον φανερά, κανείς δεν αμφισβήτησε, αλλά μέσω διαφόρων τρόπων, προκειμένου να βιώνει μια ζωή σύμφωνα με τα αρχαία ιδανικά. Τέτοιοι τρόποι ήταν ο όμορφος λόγος, η σωστή διάταξη επιχειρημάτων, η πολιτική σκέψη, η δυνατότητα πειθούς κλπ. Σαν αποτέλεσμα, φαίνεται πως η εκπαίδευση που παρείχαν ήταν περισσότερο ανθρωποκεντρική και πολύπλευρη σε σχέση με τα σχολαστικά πανεπιστήμια.⁶³

Γίνεται, λοιπόν, φανερό πως η συζήτηση για την ανθρώπινη αξιοπρέπεια ήταν κυρίως θέμα του ουμανιστικού κινήματος. Για το ζήτημα αυτό οι εκπρόσωποι του

⁶¹ Paul Vincent Spade, «Μεσαιωνική Φιλοσοφία» στο *Ιστορία της δυτικής Φιλοσοφίας*, επιμ. Anthony Kenny, μτφρ. Δέσποινα Ρισσάκη (Αθήνα: εκδ. Νεφέλη, 2005), 130.

⁶² Copenhaver και Schmitt, *Η Φιλοσοφία*, 56 - 73, 78 - 79.

⁶³ Στο ίδιο, 68 - 73.

βασίστηκαν σε πολλούς φιλοσόφους της αρχαιότητας, κυρίως, όμως, στον Πλάτωνα, ο οποίος τότε είχε αρχίσει να γίνεται ευρύτερα γνωστός, τον Αριστοτέλη και τον Κικέρωνα. Πολλοί ήταν, επίσης, αυτοί που στηρίχθηκαν και σε ανατολικούς και Άραβες στοχαστές, οι οποίοι είχαν μελετήσει τις συγκεκριμένες θεωρίες και τις είχαν σχολιάσει. Αναφέρουμε χαρακτηριστικά τον Al-Fârabi, ο οποίος προσεγγίζοντας τη θέση του Πλάτωνα λέει πως η θρησκεία και η φιλοσοφία οδηγούν στην αλήθεια, αλλά μέσω διαφορετικών προσεγγίσεων : η θρησκεία απευθύνεται στο ευρύ, απαίδευτο κοινό, η φιλοσοφία στους εκλεκτούς. Η θρησκεία, η οποία είναι μεταγενέστερη της φιλοσοφίας, εκφράζει τη λογικά θεμελιωμένη φιλοσοφική αλήθεια μέσω συμβόλων και εικόνων.⁶⁴ Τέλος, ορισμένοι βασίστηκαν σε όχι και τόσο αποδεκτές θέσεις, όπως στους καβαλιστές. Οι εκπρόσωποι του κινήματος του Ουμανισμού διακατέχονταν από τη βαθιά πεποίθηση πως η ίδια αλήθεια μπορεί να βρεθεί μέσα σε όλες τις παραδόσεις και τις διάφορες θεωρίες και το μόνο που πρέπει να κάνει κάποιος είναι να την ανακαλύψει. Θεωρούσαν πως όλες αυτές οι σκέψεις συνδέονταν και δεν ήταν αντίπαλες και όλες οδηγούσαν σε μία τελική αλήθεια, η κατάκτηση της οποίας σηματοδοτούσε την εκπλήρωση του τέλους, δηλαδή, του σκοπού, την επίτευξη της αυτονομίας και της τελειότητας, άρα και της αξιοπρέπειας.⁶⁵

Το ζήτημα της αξιοπρέπειας του ανθρώπου ήταν ένα ζήτημα που δεν καλλιεργήθηκε στον Μεσαίωνα και άρχισε πάλι να γίνεται επίκαιρο κατά τον 15ο αιώνα. Ο βασικότερος λόγος γι' αυτό είναι το ότι οι διάφοροι θεολόγοι του Μεσαίωνα ενδιαφέρονταν περισσότερο για την εμβάθυνση στα θέματα της χριστιανικής πίστεως, πολλές φορές ακόμα και υποτιμώντας την αξία του ανθρώπου μέσα στη φύση, όπως για παράδειγμα ο πάπας Ιννοκέντιος Γ, με το έργο του *De miseria conditionis humanae* (Περί της μίζερης καταστάσεως των ανθρώπων).⁶⁶ Από τον 15ο αιώνα και μετά, με την κυριαρχία της Αναγέννησης κυρίως στην Ιταλία και την πρόοδο του ουμανιστικού κινήματος, υπήρξαν πολλοί λόγιοι και στοχαστές οι οποίοι ασχολήθηκαν με τη θέση του ανθρώπου και την αξία του μέσα στον κόσμο. Ορισμένοι από αυτούς είναι ο Ficino, ο Nicolaus Cusanus και ο Giovanni Pico della Mirandola. Και οι τρεις διατύπωσαν καθαρά, μέσα από τα έργα του ο καθένας, πως ο άνθρωπος κατέχει στον κόσμο μια ιδιαίτερη θέση δοσμένη από τον Θεό μόνον γι'

⁶⁴ Γεώργιος Χρ. Στείρης, *Η θεμελίωση της μεσαιωνικής πρακτικής φιλοσοφίας. Η περί ηθικής και πολιτικής φιλοσοφία του Al Fârabi* (Αθήνα: εκδ. Ινστιτούτο του βιβλίου - Α. Καρδαμίτσα, 2011), 190.

⁶⁵ Copenhaver και Schmitt, *Η Φιλοσοφία*, 33, 73 - 81.

⁶⁶ Στο ίδιο, 299.

αυτόν, προκειμένου να ξεχωρίσει από όλα τα υπόλοιπα είδη που δημιούργησε. Αυτό προσδίδει στον άνθρωπο μια ξεχωριστή σπουδαιότητα, κάτι που μπορεί να θεωρηθεί ως ανθρώπινη αξιοπρέπεια.⁶⁷

Από όλους τους ουμανιστές που ενδιαφέρθηκαν για το θέμα της αξιοπρέπειας του ανθρώπου ξεχωρίζει ο Pico della Mirandola με το έργο του *Oratio de hominis dignitatae* (Λόγος περί της αξιοπρέπειας του Ανθρώπου), καθώς η θέση που εξασφαλίζει στους ανθρώπους είναι πολύ ιδιαίτερη και διαφορετική από όλες τις υπόλοιπες που είχαν διατυπωθεί έως τότε. Σύμφωνα με αυτό το κείμενο, το οποίο αποτελεί την εισαγωγή που είχε ετοιμάσει για να προλογίσει τις 900 *Conclusiones* του στη δημόσια συζήτηση που θα διεξαγόταν στη Ρώμη, ο Θεός έχει χαρίσει την αξιοπρέπεια στους ανθρώπους, ώστε να είναι ελεύθεροι να επιλέξουν το πώς θα διάγουν τη ζωή τους, εάν θα την αξιοποιήσουν ώστε να ανυψωθούν και να ομοιάσουν πρώτα στις τάξεις των αγγέλων και κατόπιν, με την ενασχόληση και τη σπουδή τους για την εύρεση της αλήθειας του κόσμου, να φτάσουν στην ομοίωση με τον Θεό.

Γίνεται φανερό πως ο Pico προσπαθεί να θεμελιώσει φιλοσοφικά την πίστη στην ανθρώπινη ελευθερία⁶⁸ και δεν είναι υπέρμαχος της άποψης άλλων ουμανιστών, όπως ο Ficino, που θεωρούσαν πως η ανθρώπινη φύση είναι συγκεκριμένη και βρίσκεται ανάμεσα στον Θεό και τα υπόλοιπα όντα της δημιουργίας, αλλά υποστηρίζει πως ο κάθε άνθρωπος είναι ελεύθερος να καθορίζει ο ίδιος τη φύση του και να ομοιάζει στο θείο ή να υποβαθμίζει τον εαυτό του και να καθίσταται ζώο. Αυτό, συνεχίζει, είναι δυνατό να συμβεί με οποιαδήποτε μέθοδο σκέψης και οποιοδήποτε σύστημα, ακόμα και ειδωλολατρικό. Εφόσον η αλήθεια είναι μία, αυτήν προσπαθούν να εντοπίσουν όλες αυτές οι παραδόσεις, επομένως οι άνθρωποι πρέπει να τις μελετούν όλες, προκειμένου να καταφέρουν να ανυψώσουν τον εαυτό τους, να προσεγγίσουν τη θεϊκή αλήθεια και να μην αναλώνονται σε έριδες και αφορισμούς μεταξύ τους, αφού όλοι εξυπηρετούν τον ίδιο σκοπό.⁶⁹ Ο άνθρωπος είναι ελεύθερος να επιλέξει αν θα συνταχθεί με τις δυνάμεις του καλού ή του κακού, μέσα στον κόσμο που δημιούργησε ο Θεός, χωρίς να έχει επιφυλάξει κάποια ιδιαίτερη θέση για τον άνθρωπο. Ο τελευταίος, κάνοντας χρήση της ελευθερίας του, επιλέγει να κινηθεί

⁶⁷ Στο ίδιο, 299, 315 - 321.

⁶⁸ Γεώργιος Χρ. Στείρης, *Φιλοσοφία και Κόσμος. Κοσμολογικές αντιλήψεις κατά τους Μέσους Χρόνους και την Αναγέννηση* (Αθήνα: εκδ. Ινστιτούτο του βιβλίου - Α. Καρδαμίτσα, 2010), 139.

⁶⁹ Copenhaver και Schmitt, *Η Φιλοσοφία*, 299 - 302.

από την κατώτατη οντολογική κλίμακα, αυτή του θηρίου, ως την ανώτατη, αυτή των αγγέλων και αυτή η πορεία γίνεται χωρίς τη μεσολάβηση του Θεού.⁷⁰

Συγκεκριμένα, στο πρώτο μέρος του λόγου του ο Pico μιλάει καθαρά για το ζήτημα του ανθρώπου, της αξιοπρέπειάς του και της θέσης του μέσα στον κόσμο που δημιούργησε ο Θεός, ενώ στο δεύτερο μέρος εξηγεί πως η αλήθεια είναι μία και μοναδική και μπορεί κανείς να την ανακαλύψει σε όλες τις μορφές σκέψης και όχι μόνο στη χριστιανική θρησκεία. Στο σημείο αυτό, παρά τη φαινομενική διαφορά, υπάρχει συμφωνία με τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη, καθώς και οι δύο αναζητούσαν την ίδια αλήθεια. Παρόλα αυτά, ισχυρίζεται πως την ίδια αλήθεια μπορεί να βρει κάποιος και σε άκρως αντιφατικά με τη θρησκεία των χριστιανών δόγματα, όπως η καβάλα, ο ζωροαστρισμός και διάφορες αραβικές φιλοσοφίες. Προκειμένου, όπως είναι φανερό, ο Pico να μην θεωρηθεί πως είναι θετικός προς το ζήτημα της μαγείας, το οποίο ήταν πολύ επίκαιρο τότε για τους ανθρώπους της εκκλησίας, διακρίνει δύο διαφορετικά είδη μαγείας, τα οποία και επεξηγεί. Παρόλα αυτά, οι Conclusiones του δεν έμελλε να ακουστούν ποτέ δημόσια, καθώς ο πάπας απαγόρευσε τη διεξαγωγή τού συγκεκριμένου εγχειρήματος, όχι όμως και την έκδοσή τους, κάτι που οδήγησε τελικά και στη σύλληψη του Pico.⁷¹

Πιο αναλυτικά και σχετικά με το πρώτο μέρος της Oratio, ο Pico δημιουργεί μια θέση για τον άνθρωπο τελείως διαφορετική από ό,τι είχε ειπωθεί έως τότε, αλλά και μια τελείως καινούρια θεωρία της δημιουργίας. Σύμφωνα με αυτήν, ο Θεός δημιούργησε όλα τα άλλα πλάσματα, όμως δεν έμεινε τίποτα να δώσει στον Αδάμ, προκειμένου να του προσδώσει μια συγκεκριμένη και απaráλλακτη θέση στον κόσμο. Για να αντισταθμίσει αυτό το κενό, υποστηρίζει ο Pico, ο Θεός αποφάσισε να μην του χαρίσει καθόλου φύση, αλλά να τον αφήσει ελεύθερο να επιλέξει ο ίδιος εκείνη που επιθυμεί. Ο Pico αναφέρει πως αυτό ήταν το πιο σπουδαίο δώρο που μπορούσε να δώσει στους ανθρώπους ο Θεός, εφόσον έχουν ελεύθερη βούληση και αυτονομία να αποφασίσουν είτε για την ανύψωσή τους, είτε για την πτώση τους. Όσον αφορά στο πρώτο, μέσω της μελέτης και της αναζήτησης της αλήθειας, ο άνθρωπος αρχίζει να κατακτά τη σοφία του Θεού και να εισέρχεται στην ιεραρχία των αγγέλων. Εάν καταφέρει να καλλιεργηθεί αρκετά, έτσι ώστε να ανελιχθεί σε αυτή την ιεραρχία, σταδιακά θα αρχίσει να κατακτά - εκτός από τη γνώση - και την απεριόριστη αγάπη

⁷⁰ Στείρης, *Φιλοσοφία*, 140.

⁷¹ Pico della Mirandola, *Λόγος περί της Αξιοπρέπειας του Ανθρώπου*, μτφρ. Φραγκίσκη Αμπαζοπούλου (Αθήνα: εκδ. Άγρα, 2014), 11 - 13.

προς τον Θεό και τελικά θα φτάσει να ομοιάσει σ' αυτόν, να γίνει δηλαδή γνώστης όλου του σχεδίου και όλης της αλήθειας για εκείνον και τη δημιουργία του κόσμου. Έτσι, όπως ισχυρίζεται, ο άνθρωπος θα έχει καταφέρει να ανελιχθεί και να κατακτήσει μια θέση υψηλότερη από εκείνη των αγγέλων, εφόσον η δική τους θέση είναι προκαθορισμένη από τον Θεό και δεν μπορεί να αλλάξει. Σύμφωνα με τον Pico, αυτή η διαδικασία και το γεγονός πως μόνο οι άνθρωποι είναι σε θέση να την πραγματοποιήσουν, αποδεικνύει την παροχή από τον Θεό της αξιοπρέπειας στους ανθρώπους, σαν είδος δώρου. Από την άλλη μεριά, όσοι υποτάσσονται στα πάθη τους και στα διάφορα υλικά αγαθά κατασπαταλούν αυτό το δώρο και εισέρχονται στην κατώτερη ζωώδη κατάσταση.⁷²

Εξειδικεύοντας περισσότερο αυτή τη διαδικασία ανύψωσης του ανθρώπου με στόχο την ομοίωση με τον Θεό και την πλήρη επίγνωση της θεϊκής αλήθειας, ο Pico αναφέρει πως για να γίνει αυτό, ο άνθρωπος πρέπει να περάσει σταδιακά από όλες τις τάξεις των αγγέλων. Όπως αναφέρει, στην αρχή είναι η τάξη των Θρόνων. Εκεί βρίσκονται οι άγγελοι με τη σταθερή κρίση και τη γνώση της θεωρίας. Επομένως, ο άνθρωπος μπορεί να βοηθηθεί από αυτούς, ώστε να ξεπεράσει τα ανθρώπινα πάθη και τις απολαύσεις του αισθητού κόσμου και να μάθει να ζυγίζει τις επιλογές του, για να επιτύχει την πλήρη ανύψωσή του σε αυτή την τάξη και να έρθει πιο κοντά στην κατανόηση του θεϊκού σχεδίου. Μετά τους Θρόνους σειρά έχουν τα Χερουβείμ, στα οποία ανήκουν όσοι άγγελοι έχουν ισχυρή νοημοσύνη. Μέσω αυτών ο άνθρωπος έρχεται σε επαφή με τη θεωρία του σχεδίου και της αλήθειας για τον κόσμο και τη δημιουργία του και θα μπορέσει να επιτύχει μια μεγαλύτερη εγγύτητα με τον Θεό και όχι μόνο την απομάκρυνσή του από τη ζωώδη κατάσταση των όντων. Τελευταία στην αγγελική ιεραρχία έρχονται τα Σεραφεείμ, τα οποία είναι οι άγγελοι που διαθέτουν την «πλήρη αγάπη προς τον συνάνθρωπο». Επομένως, οι άνθρωποι που καταφέρνουν να φτάσουν σε αυτό το επίπεδο, έχουν μια σχεδόν πλήρη γνώση της αλήθειας και είναι μία βαθμίδα κάτω από το επίπεδο του Θεού, ενώ παράλληλα έχουν απεμπολήσει κάθε ενδιαφέρον για τον αισθητό κόσμο και είναι πλήρως αφοσιωμένοι στη λατρεία του Θεού.⁷³ Ο Pico, για να υποστηρίξει αυτές τις θέσεις του, δεν αναφέρεται μόνο στη χριστιανική παράδοση, αλλά ομολογεί πως είναι ένα κράμα διαφόρων απόψεων, που έχει αντλήσει από τον μωαμεθανισμό, τους ορφικούς, τα χαλδαϊκά λόγια, αλλά και τους φιλοσόφους της αρχαιότητας, στοιχείο που αποτελεί απόδειξη, κατά τον Pico,

⁷² Στο ίδιο, 47 - 59.

⁷³ Στο ίδιο, 59 - 67.

πως κατά βάθος όλες αυτές οι θεωρίες και οι παραδόσεις ταυτίζονται μεταξύ τους, εφόσον επιζητούν την αλήθεια, η οποία είναι μία, η γνώση του σχεδίου του Θεού, που εντοπίζεται μέσα στον κόσμο.

Στο δεύτερο μέρος της *Oratio*, ο Pico προσπαθεί να αποδείξει πως ο πραγματικός δρόμος για την επίτευξη της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας είναι ακριβώς αυτή η επίγνωση από τον καθένα πως η αλήθεια είναι μία και σε αυτή στόχευαν όλες οι φιλοσοφικές και θεολογικές απόψεις από την αρχαιότητα έως την εποχή εκείνη. Τονίζει περαιτέρω αυτό που προαναφέρθηκε, πως δηλαδή ο Πλάτωνας και ο Αριστοτέλης στην πραγματικότητα συμφωνούν στις θεωρίες τους και αναπτύσσει το επιχείρημα πως με τον χριστιανισμό συμφωνούν και οι Εβραίοι και οι Άραβες αλλά και τα χαλδαϊκά λόγια, ο ζωροαστρισμός και η καβάλα. Το ίδιο ισχύει και για τους ορφικούς και τους διάφορους ιερείς και εκείνους που διενεργούσαν τελετές, κατά την αρχαιότητα, αλλά και την περίοδο της συγγραφής του λόγου και αποκαλούνταν μάγοι. Αναφέρει χαρακτηριστικά πως το ίδιο που κάνουν αυτοί, γινόταν και στα ελευσίνια μυστήρια ή στο μαντείο των Δελφών και θεωρούνταν ιερό, εφόσον, μέσω της μύησης, ο άνθρωπος ερχόταν σε επαφή με τη θεία γνώση και σοφία και προσέγγιζε τη θεότητα και στην περίπτωση του Pico τον Θεό των χριστιανών, αφού αυτός είναι ο ένας και μοναδικός Θεός. Καταλήγει πως δεν πρέπει οι άνθρωποι να διαχωρίζουν τη γνώση σε καλή και κακή, εφόσον τους οδηγεί στην ίδια κατάσταση, την προσέγγιση του Θεού και την ανθρωπινή αυτονομία. Τέλος, αναφέρει πως έτσι η ηθική φιλοσοφία είναι η μέγιστη σοφία, η οποία κατακτάται μέσω της γνώσης της διαλεκτικής και της αποφυγής των επίγειων παθών. Αφού κατακτηθεί η ηθική φιλοσοφία, έπεται η γνώση της θεολογίας, δηλαδή η πλήρης ένωση του πλέον ανεξάρτητου ανθρώπου με τον Θεό.⁷⁴

Όσον αφορά σε αυτό που ειπώθηκε παραπάνω πως δηλαδή ο Pico διακρίνει δυο είδη μαγείας, για να μην κατηγορηθεί ως φιλικός προς τις πρακτικές των μάγων, που θεωρούνταν από την εκκλησία απαγορευμένες, πρέπει να αναφερθεί πως στο πρώτο είδος, το οποίο είναι το κακό, εντάσσονται εκείνες οι πρακτικές, που έχουν να κάνουν με την απόκτηση υλικών αγαθών ή στοχεύουν στην ικανοποίηση των επίγειων παθών του ανθρώπου και γενικά τον απομακρύνουν από την ιεραρχία που έχει ως κορυφή της τον Θεό. Για παράδειγμα, υποστηρίζει πως η αλχημεία, που έχει ως σκοπό την ικανοποίηση της φιλαργυρίας ορισμένων ανθρώπων, ανήκει σε αυτό το είδος της

⁷⁴ Στο ίδιο, 77 - 91, 105 - 121.

μαγείας, εφόσον αυτοί που την ασκούν δεν σκοπεύουν να μάθουν κάτι για τον κόσμο που δημιούργησε ο Θεός, ώστε να έρθουν πιο κοντά του, αλλά ικανοποιούν ίδιον όφελος. Από αυτή τη σκοπιά, συμφωνεί πως αυτό το είδος μαγείας είναι επικίνδυνο για την πίστη των χριστιανών, επομένως πρέπει να απαγορευθεί. Από την άλλη πλευρά, υπάρχει και το δεύτερο είδος μαγείας, αυτό που τηρούν όσοι πραγματοποιούν τα διάφορα μυστήρια, όπου τελικός στόχος είναι η ένωση του ανθρώπου με τον Θεό. Όλα αυτά τα μυστήρια, ανεξαρτήτως από το πού προέρχονται, οδηγούν στον ίδιο στόχο που είναι ο ένας και μοναδικός Θεός.⁷⁵ Υποστηρίζει πως το είδος αυτό είναι αναπόσπαστο στοιχείο της χριστιανικής πίστης, αλλά και οποιασδήποτε άλλης θρησκείας ανά τους αιώνες, δηλαδή «πως αποτελεί μια μυστική και αριστοκρατική πρόσληψη του ανώτατου επιπέδου της γνώσης, με την οποία, ο μνημένος αναγνωρίζει την παρουσία του Θεού μέσα σε κάθε πλάσμα.»⁷⁶ Πιστεύει πως αυτό το είδος μαγείας είναι μια άλλη μορφή της ουράνιας κλίμακας που θα βοηθήσει να φτάσει ο άνθρωπος στον Θεό και συνάμα αποτελεί προϋπόθεση για να γνωρίσει την κλίμακα. Παράλληλα, είναι και αποτέλεσμα, δηλαδή ό,τι θα έχει κερδίσει ανεβαίνοντας την κλίμακα, μα και απόδειξη πως την έχει διαβεί.⁷⁷

Σύμφωνα, λοιπόν, με τον Ρίκο, η ανθρώπινη αξιοπρέπεια είναι αυτή που προκύπτει από την ελεύθερη βούληση, που έχει παραχωρηθεί στους ανθρώπους από τον Θεό. Μέσω αυτής, ο καθένας έχει τη δική του δυνατότητα να αποφασίσει τον δρόμο που θα ακολουθήσει : είτε θα υποβαθμιστεί σε μια ζώδη κατάσταση γεμάτος πάθη και εγκλωβισμένος στον κόσμο αυτό, απομακρυνόμενος από τον Θεό και την πραγματική αλήθεια, είτε θα ξεφύγει από αυτόν τον κόσμο και θα εισέλθει σε μία διαδικασία προσέγγισης της αλήθειας και του θείου και ένωσης μαζί του. Όμως, η δεύτερη περίπτωση κατακτάται από πολλαπλούς δρόμους, οι οποίοι έχουν την ίδια κατάληξη. Ο κάθε άνθρωπος πρέπει να γνωρίσει όλες τις μορφές της αλήθειας, καθώς η καθεμία περιέχει ένα κομμάτι της απόλυτης αλήθειας, στην οποία πρέπει να φτάσει. Αφού βιώσει όλες τις μορφές, έπειτα πρέπει να συνδέσει τα επιμέρους κομμάτια, παρακάμπτοντας τις διαφορές των συστημάτων που την εμπεριέχουν, έτσι ώστε να αντιληφθεί πως όλα κατά βάθος ταυτίζονται μεταξύ τους. Με βάση αυτή τη θεωρία του Ρίκο, η εκκλησία δεν θα πρέπει να είναι ενάντια στις διάφορες απόψεις, που δεν ταυτίζονται με τη δική της, ούτε να περιορίζει τους ανθρώπους με διάφορους κανόνες,

⁷⁵ Στο ίδιο, 121 - 129.

⁷⁶ Στείρης, *Φιλοσοφία*, 139.

⁷⁷ Στο ίδιο, 139 - 140.

αλλά να τους αφήνει ελεύθερους να επιλέξουν τον τρόπο με τον οποίο θα γνωρίσουν και θα έρθουν σε επαφή με την αλήθεια του Θεού. Αυτή θα είναι και η πλήρης κατάκτηση της αξιοπρέπειάς τους, η οποία αποτελεί και το υπέρτατο δώρο του Θεού προς αυτούς.⁷⁸

Ο Ρίκο δια των θέσεών του καθίσταται επίκαιρος, καθώς είναι ζητούμενο της εποχής μας ο αξιοπρεπής, ελεύθερος άνθρωπος, που αναζητά την αλήθεια, στηριζόμενος στις δυνάμεις του. Λέει χαρακτηριστικά : «Είναι πράγματι ένδειξη ευτέλειας, όπως γράφει ο Σενέκας, να τα γνωρίζουμε όλα από τους σχολιαστές, σαν να μας έχει κλείσει τον δρόμο προς τη φιλομάθεια η ευρηματικότητα των προγόνων μας και η δύναμη της φύσης να έχει εξασθενήσει μέσα μας, και να μην έχουμε να κομίσουμε κάτι δικό μας, που ακόμη κι αν δεν δείχνει ευρέως την αλήθεια τουλάχιστον τη δείχνει από μακριά. Γιατί εάν ένας καλλιεργητής μισεί τη στειρότητα της γης του κι ένας σύζυγος εκείνη της γυναίκας του, είναι βέβαιο ότι και το Θείο Πνεύμα θα μισήσει ακόμη περισσότερο μιαν άγονη ψυχή όταν βρεθεί και σμίξει μαζί της. Γιατί θα επιθυμούσε να έχει από αυτήν έναν κατά πολύ ευγενέστερο απόγονο».⁷⁹

⁷⁸ Ρίκο, *Λόγος*, 129 - 143.

⁷⁹ Στο ίδιο, 113.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 Η ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΑΞΙΟΠΡΕΠΕΙΑΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΑΝΤ

Σχετικά με τη νεότερη διάσταση της αξιοπρέπειας, οι φιλόσοφοι που ασχολήθηκαν μαζί της δεν ενδιαφέρθηκαν αποκλειστικά στον να αποδώσουν αξιοπρέπεια στο ανθρώπινο είδος εν γένει, αλλά περισσότερο στο να την δομήσουν σε στέρεες βάσεις, έτσι ώστε να μπορεί να καθοριστεί αντικειμενικά και όχι υποκειμενικά όπως στο παρελθόν, ποιος μπορεί να διεκδικεί τον συγκεκριμένο τίτλο και ποιος όχι. Την περίοδο αυτή παρατηρείται μια προσπάθεια, παρόμοια με αυτή των Ρωμαίων, εξαγωγής ενός τρόπου αντίληψης και θεώρησης για την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, ο οποίος θα είναι παγκόσμιας εμβέλειας και ταυτόχρονα δομημένος σε θεωρητικά αξιώματα, παράλληλα όμως θα έχει και πρακτική εφαρμογή. Διατηρείται το δεδομένο πως η υπεροχή του ανθρώπου συνίσταται στη λογική του ικανότητα, σε αντίθεση με τα ζώα που ζουν βάσει ενστίκτου. Παρόλα αυτά, η σκέψη αυτή τείνει να πάει ένα βήμα παραπέρα και καθορίζει πώς πρέπει κάποιος να χρησιμοποιεί αυτή τη λογική ικανότητα, ώστε να είναι ένας αξιοπρεπής άνθρωπος. Πλέον συντελείται μια στροφή στην απόδοση της αξιοπρέπειας σε κάποιον. Σε αντίθεση με τις προηγούμενες περιόδους, όπου η απόδοση γινόταν είτε μέσω της κοινωνικής καταξίωσης, είτε από τον Θεό, τώρα ο κάθε άνθρωπος είναι ικανός από μόνος του να αυτοπροσδιορίζεται, μέσω της λογικής του και να αντιλαμβάνεται το καλό από το κακό, επομένως και το εάν αξίζει τον προσδιορισμό και την ιδιότητα του αξιοπρεπούς, χωρίς να περιμένει την αναγνώριση από κάποιον άλλον έξω από αυτόν.⁸⁰

Δομείται πια ένα καινούριο σύστημα ηθικής και αντίληψης των πραγμάτων, όπου στόχος δεν είναι η κοινωνική αποδοχή του ανθρώπου, ούτε κάποια θεϊκή ανταμοιβή, αλλά η ίδια η έννοια της αξιοπρέπειας καθαυτή, ως η αναγνώριση του καθενός από τον εαυτό του ως πλήρες ανθρώπινο ον, το οποίο λειτουργεί σε συνάρτηση με τη λογική του ικανότητα. Επομένως, δεν έχει μεγάλη σημασία να θεωρούνται οι πράξεις των ανθρώπων αξιοπρεπείς, εφόσον δεν καθορίζονται πάντα και εξολοκλήρου από αυτούς. Αυτό που έχει σημασία είναι οι προθέσεις και οι σκέψεις των ανθρώπων που

⁸⁰ Oliver Sensen, *Kant's Conception of Human Dignity* (Tulane University, 2009), 309 - 310, <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9783110267167/html> (πρόσβαση 22/7/2021).

τους οδηγούν σε μία πράξη και αυτό είναι που τους καθορίζει ως αξιοπρεπείς ή μη. Το εάν επιθυμώ δηλαδή να κάνω μία ηθική πράξη, αλλά για κάποιο λόγο δεν τα καταφέρω, αυτό δεν μειώνει καθόλου την αξία της πρόθεσής μου, αλλά ούτε και την αξία μου ως ανθρώπου. Από αυτό το νέο ηθικό σύστημα επιδιώκεται να πηγάζουν οι νόμοι και οι μετέπειτα πολιτικές αντιλήψεις, άρα και η έννοια της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Ωστόσο, προκειμένου το σύστημα αυτό να καταστεί παγκόσμιο, δεν μπορεί να βασίζεται, όπως στο παρελθόν, σε κοινωνικές και θρησκευτικές αντιλήψεις και αξίες, παρά μόνο στην ανθρώπινη λογική, η οποία είναι κοινή σε όλους τους ανθρώπους.⁸¹

Βασικότερος εκπρόσωπος αυτού του νέου για την εποχή του ρεύματος ιδεών, της νεοτεριστικής περιόδου, υπήρξε ο Immanuel Kant. Στο έργο του «Θεμέλια της Μεταφυσικής των Ηθών», κυρίως, εξαγγέλλει αυτό τον νέο τρόπο σκέψης, υποστηρίζοντας πως είναι ο μοναδικός λογικός τρόπος δόμησης της ανθρώπινης αξιοπρέπειας μα και νόμων, εννοώντας τους ηθικούς νόμους. Ο Kant κάνει ρητά λόγο για αξίες και τις διακρίνει σε σχετικές, δηλαδή αυτές που προσδίδονται στα αντικείμενα από τις ροπές μας και απόλυτες, δηλαδή αυτές που οφείλονται απλώς στην ύπαρξη του όντος που τις φέρει, ένα ον που κατά την ουσία του συνιστά αυτοσκοπό. Κατά τον Kant, το μόνο ον μέσα στον κόσμο που είναι αυτοσκοπός και ως εκ τούτου έχει απόλυτη αξία είναι ο άνθρωπος ως πρόσωπο. Αυτή την απόλυτη αξία του ανθρώπου, που ταυτίζεται με την έλλογη ουσία, την ονομάζει αξιοπρέπεια.⁸² Μέσα στο έργο του υποστηρίζει πως σημαντικότερο δεν είναι οι άνθρωποι να είναι αξιοπρεπείς, καθώς αυτό είναι και θέμα συγκυριών, αλλά άξιοι να είναι αξιοπρεπείς.

Ο Kant ξεχωρίζει τη δικαιοσύνη από την ηθική. Η πρώτη αφορά την εξωτερική στάση του καθενός, τις ενέργειες που επιλέγει για να είναι συνεπής με το Δίκαιο, ενώ η δεύτερη είναι εσωτερική υπόθεση κι έχει σχέση με την αρετή. Το ιδανικό θα ήταν να γίνεται τέτοια επιλογή ενεργειών που να εναρμονίζονται με την κατηγορική προσταγή, να πράττουμε δηλαδή σύμφωνα με ένα γνώμονα ο οποίος μπορεί συγχρόνως να ισχύει ως καθολικός νόμος.⁸³ Επίσης, διαχωρίζει την έννοια της αξιοπρέπειας από την έννοια της ευτυχίας, ισχυριζόμενος πως η μία δεν προϋποθέτει

⁸¹ Immanuel Kant, *Τα θεμέλια της Μεταφυσικής των Ηθών*, εισ. - μτφρ. - σχόλια Γιάννη Τζαβάρα (Αθήνα - Γιάννινα: εκδ. Δωδώνη, 1984), 33 - 38.

⁸² Πάνος Θεοδώρου, *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία των Αξιών* (Αθήνα: ΣΕΑΒ, 2015), 145. Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα www.kallipos.gr
<https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&url=https://repository.kallipos.gr/bitstream/11419/2631/1/BookPDF.pdf&ved=2ahUKEWia45XopqzzAhWL-KQKHbWMAHwQFnoECAYQAQ&usg=AOvVaw2JbA0IGPaXSWzkr cHmKdWC> (πρόσβαση 2/8/2021).

⁸³ Κώστας Σταμάτης, *Κριτική Θεωρία Δικαιοσύνης. Θεμελίωση Αρχών* (Αθήνα: εκδ. Σαββάλα, 2011), 302.

απαραίτητα την άλλη. Μέσω αυτού του επιχειρήματος διαφοροποιείται από τις αντιλήψεις της εποχής του Κικέρωνα και του Ρίκο, υποστηρίζοντας πως βασικός τους στόχος δεν ήταν η κατάκτηση της αξιοπρέπειας καθ' εαυτής, αλλά ενός άλλου συμφέροντος, στη μεν πρώτη περίπτωση η κοινωνική αναγνώριση, στη δε δεύτερη η θεϊκή επιβράβευση. Ωστόσο, ο Kant αναφέρει πως ο ηθικός νόμος, από την υπακοή στον οποίο προκύπτει η αξιοπρέπεια, πρέπει να είναι ο ίδιος για όλους και αυτός δεν μπορεί να είναι άλλος από την ανθρώπινη λογική. Επομένως, ο άνθρωπος είναι αξιοπρεπής μόνο όταν αποζητά την αξιοπρέπεια χωρίς να προσδοκά κανένα άλλο όφελος. Άρα, είναι πλήρως αυτόνομος να ορίζει τις πράξεις του βάσει της λογικής του. Σε οποιαδήποτε άλλη περίπτωση, η πράξη του καθορίζεται από εξωτερικά αίτια, επομένως ετερονομείται και δεν μπορούμε να μιλάμε για λογική συμπεριφορά, άρα και αρμόζουσα σε ανθρώπινο ον που επιζητά την ανθρώπινη αξιοπρέπεια.⁸⁴

Πιο συγκεκριμένα ο Kant υποστηρίζει πως το σημαντικότερο συστατικό, προκειμένου κάποιος να θεωρεί τον εαυτό του ως ηθικό άνθρωπο, είναι η αίσθηση της καλής θέλησης. Είναι αυτό που έχει τη μεγαλύτερη σημασία, ανεξάρτητα από το αποτέλεσμά της. Υποστηρίζει πως αυτή είναι και η βασική διαφορά μεταξύ της δικής του ηθικής θεωρίας και όσων είχαν διατυπωθεί έως τότε. Αναφέρει πως οι άνθρωποι δεν πρέπει να κάνουν οτιδήποτε, προκειμένου να ωφεληθούν με τον έναν ή τον άλλο τρόπο. Πρέπει ό,τι κάνουν να το κάνουν μόνο επειδή το θέλουν, ανεξάρτητα από το τι μπορεί να αποκομίσουν από αυτό. Ο τρόπος με τον οποίο ο Kant επιχειρηματολογεί υπέρ αυτής της θέσης είναι χαρακτηριστικός για να σηματοδοτήσει το πέρασμα στη νέα εποχή της νεοτερικότητας. Σύμφωνα με αυτή, ο άνθρωπος, σε αντίθεση με τα ζώα, έχει τη δυνατότητα, μέσω της ίδιας της πράξης να επιλέγει να μην ετερονομείται, δηλαδή να μην χρειάζεται κάποιας μορφής ανταμοιβή, προκειμένου να κάνει μια καλή πράξη. Αυτό, λοιπόν, που χαρακτηρίζει την καντιανή προσέγγιση του ηθικού νόμου είναι πως ο άνθρωπος έχει την ικανότητα να εξυψώνει την καλή θέληση σε ηθικό νόμο, η οποία παράλληλα μπορεί να υποταχθεί σε αυτό τον νόμο. Επομένως, η καλή θέληση αντιλαμβάνεται τι είναι καλό και τι όχι και έπειτα υποτάσσεται αυτοβούλως σε αυτό, αρνούμενη να πράξει καθετί άλλο, εφόσον αυτό πρέπει να κάνει. Αυτό, κατά τον Kant, συνιστά την επιτομή της ελευθερίας και της αυτονομίας του ανθρώπου.⁸⁵ Με άλλα λόγια, η αρετή πρέπει να είναι ο σκοπός της ύπαρξης του ανθρώπου και κατά την αξιομισθία που του προσφέρει, να είναι η ίδια η ανταμοιβή

⁸⁴ Kant, *Τα θεμέλια*, 38 - 47.

⁸⁵ Στο ίδιο, 43 - 50.

της. Η αξία της ίδιας της αρετής αντισταθμίζει την αξία κάθε οφέλους, που μπορεί να προκύπτει ως συνέπιά της.⁸⁶ Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά : «ο άνθρωπος είναι υποχρεωμένος για την αρετή (ως ηθικό σθένος). Πράγματι, μολονότι μπορεί και πρέπει να προϋποτεθεί απολύτως, χάριν της ελευθερίας του, η ικανότητα (facultas) της υπερβάσεως όλων των αντίμαχων αισθητηριακών παρορμήσεων, εν τούτοις η ικανότητα τούτη ως ισχύς (robis) είναι κάτι που πρέπει να αποκτηθεί με το να εξυψώνεται το ηθικό ελατήριο (η παράσταση του νόμου) με την ενατένιση (contemplatione) της αξιοπρέπειας του καθαρού έλλογου νόμου εντός μας, συνάμα όμως και με την άσκηση (exercitio).»⁸⁷

Προκειμένου ο Kant να καταστήσει σαφέστερο τον τρόπο που η καλή θέληση θα αντιλαμβάνεται τι είναι ηθικό και τι όχι, παραθέτει ορισμένα παραδείγματα. Λέει συγκεκριμένα πως όλοι οι άνθρωποι έχουμε έναν ηθικό νόμο, εφόσον αυτός δεν πηγάζει από τη θρησκεία και τις αξίες κάποιας χώρας, αλλά από τη λογική, η οποία είναι κοινή σε όλους τους ανθρώπους παγκοσμίως. Έτσι, ο καθένας μπορεί να κρίνει τι είναι σωστό και τι όχι, όταν επιδιώξει να σκεφτεί εάν η πράξη που επιθυμεί να εφαρμόσει, μπορεί να καταστεί πραγματοποιήσιμη από όλους τους υπόλοιπους ανθρώπους. Ως παράδειγμα σ' αυτό, ο Kant αναφέρει την εκπλήρωση των υποσχέσεών μας. Αν κάποιος σκέφτεται να μην τηρήσει κάποια υπόσχεσή του, θα πρέπει να σκεφτεί πώς θα ήταν εάν όλοι οι άνθρωποι σταματούσαν να τηρούν τις υποσχέσεις τους. Με αυτό τον τρόπο, αυτομάτως αντιλαμβάνεται πως κάτι τέτοιο δεν είναι καθολικοποιήσιμο, επομένως δεν μπορεί να καταστεί ηθικός νόμος. Πρόκειται πάλι για την καθολική προστακτική του Kant, ότι δηλαδή ο γνώμονας κάποιου, δηλαδή ο λόγος για να κάνει κάτι, πρέπει να μπορεί να καταστεί καθολικός νόμος της φύσης, δηλαδή να μπορεί να ισχύσει για όλους τους ανθρώπους ανεξαιρέτως. Από αυτή τη βασική αρχή του Kant αποδεικνύεται και γιατί οι άνθρωποι δεν πρέπει να ετερονομούνται, αφού και αυτό δεν μπορεί να αναχθεί σε καθολικό νόμο.⁸⁸

Με βάση ό,τι έχει ειπωθεί μέχρι στιγμής, γίνεται κατανοητή η αντίληψη του Kant σχετικά με τα καθήκοντα. Σύμφωνα με αυτή, οι άνθρωποι μπορεί να γνωρίζουν τι είναι σωστό να πράξουν, παρόλα αυτά διαθέτουν και κάποιες φυσικές ροπές και ένστικτα, που τους οδηγούν να επιλέξουν το τι είναι πιο συμφέρον γι' αυτούς και όχι απαραίτητα το σωστό. Αυτή η θέση του Kant ξεκαθαρίζει μια παρανόηση, η οποία

⁸⁶ Immanuel Kant, *Μεταφυσική των ηθών*, μτφρ. - σημ. - επιλ. Κώστας Ανδρουλιδάκης (Αθήνα: εκδ. Ιδεόγραμμα - Σμίλη, 2013), 248.

⁸⁷ Στο ίδιο, 249.

⁸⁸ Kant, *Τα θεμέλια*, 45 - 46.

ήταν πολύ διαδεδομένη ως εκείνη την εποχή, πως η αξιοπρέπεια ταυτίζεται με την ευτυχία ενός ανθρώπου, ή τουλάχιστον πως το ένα συνεπάγεται το άλλο. Όπως φαίνεται πλέον στον Kant και όπως ειπώθηκε παραπάνω, κάτι τέτοιο δεν ισχύει. Γι' αυτό και τα καθήκοντα έχουν τον ρόλο τού να επαναφέρουν στον σωστό δρόμο εκείνον ο οποίος σκέφτεται να αφηθεί στις ροπές και τα συμφέροντά του. Εάν η λογική κάποιου του φανερώνει ποιος είναι ο ηθικός νόμος, που είναι καθολικός, αλλά εκείνος για ορισμένους λόγους δεν επιθυμεί να τον εφαρμόσει, υπάρχει το καθήκον, προκειμένου τελικά να τον εφαρμόσει. Σε έναν ιδανικό κόσμο, σύμφωνα με τον Kant, η έννοια του καθήκοντος δεν θα είχε κανενός είδους χρησιμότητα, καθώς οι άνθρωποι, απαλλαγμένοι από τις φυσικές ροπές τους, θα ακολουθούσαν πάντα τον δρόμο της λογικής, επομένως θα είχαν και όλη την καλή θέληση να εφαρμόσουν τον καθολικό ηθικό νόμο. Παρόλα αυτά, όπως υποστηρίζει, στον πραγματικό κόσμο οι άνθρωποι δεν είναι πλήρως αυτόνομοι, αλλά ετερονομούνται σε κάποιο βαθμό από πράγματα που επιδρούν στις αποφάσεις και τις ενέργειές τους, επομένως η έννοια του καθήκοντος τους διατηρεί στον σωστό δρόμο.⁸⁹

Στο σημείο αυτό πρέπει να ειπωθεί πως ο Kant διαιρεί τα καθήκοντα του ανθρώπου προς τον εαυτό του σε δυο κατηγορίες : αν θεωρεί τον εαυτό του ζώωδες και συγχρόνως ηθικό ον και αν τον θεωρεί απλά και μόνο ως ηθικό ον. Στην πρώτη περίπτωση οι ορμές της φύσης τον οδηγούν στη συντήρηση του εαυτού του, του είδους και της ικανότητάς του για ευχάριστη, πλην όμως μόνο ζώωδη απόλαυση της ζωής, ενώ στη δεύτερη οδηγείται στη συμφωνία της θελήσεώς του με την αξιοπρέπεια της ανθρωπότητας στο πρόσωπό του. Οπότε, σε αυτή την περίπτωση, δεν επιτρέπει στον εαυτό του να στερηθεί το προνόμιο του ηθικού όντος να πράττει σύμφωνα με την εσωτερική του ελευθερία και την έμφυτη αξιοπρέπειά του.⁹⁰

Όλα τα παραπάνω οδηγούν τον Kant στην εννοιολόγηση της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, σύμφωνα με την οποία κανείς δεν μπορεί να θεωρηθεί ως μέσον προς έναν οποιονδήποτε σκοπό, αλλά μόνο ως αυτοσκοπός. Προκειμένου ο Kant να το κάνει αυτό πιο συγκεκριμένο, αναφέρει πως ο τρόπος με τον οποίον κάποιος θα πρέπει να αντιμετωπίζει τους άλλους ανθρώπους θα είναι να μην τους βλέπει ως μέσα προκειμένου να πετύχει κάτι για τον εαυτό του, καθώς, όπως ισχυρίζεται, αυτό δεν είναι κάτι που μπορεί να καταστεί καθολικός νόμος της φύσης, επομένως δεν είναι

⁸⁹ Στο ίδιο, 81 - 98.

⁹⁰ Kant, *Μεταφυσική*, 272 - 273.

κάτι ηθικό⁹¹ και αναφέρει το ακόλουθο παράδειγμα : Εάν κάποιος, προκειμένου να αυξήσει την πελατεία του, ρίχνει τις τιμές των προϊόντων του, παρόλο που πολλοί άνθρωποι μπορεί να θεωρούν πως πρόκειται για μια αγαθή, άρα και ηθική πράξη, η πρόθεσή του δεν είναι να τους διευκολύνει, αλλά να βρει πελάτες. Επομένως, θέτει έναν στόχο διαφορετικό από τη βοήθεια που παρέχει στους ανθρώπους, εφόσον τους αντιμετωπίζει ως μέσα. Ο Kant ισχυρίζεται, λοιπόν, αυτό που ειπώθηκε παραπάνω πως αυτή η πράξη δεν μπορεί να θεωρείται ως ηθική, καθώς, ανεξάρτητα από τα αποτελέσματά της, τα κίνητρά της ήταν συμφεροντολογικά και άρα έξω από τον καθολικό ηθικό νόμο, εφόσον μια τέτοια πράξη δεν μπορεί να γενικευθεί για όλους τους ανθρώπους, καθώς, όπως φαίνεται, η αξιοπρέπεια των ανθρώπων θεωρείται από τον άνθρωπο αυτό υποδεέστερη, μπροστά στο κέρδος που θα αποκομίσει, αφού τους φέρεται ως αντικείμενα που θα τον βοηθήσουν στην αύξηση των εσόδων του.⁹²

Παράλληλα, ο Kant υποστηρίζει πως μέσο μπορεί να θεωρεί πολλές φορές ο κάθε άνθρωπος και τον εαυτό του και το εξηγεί αναφέροντας το παράδειγμα της αυτοκτονίας. Όταν κάποιος τερματίζει τη ζωή του, προκειμένου να γλιτώσει από κάτι που τον βασανίζει, αντιμετωπίζει τον εαυτό του ως μέσο, για να γλιτώσει από μια δύσκολη κατάσταση. Ο Kant ισχυρίζεται πως ούτε αυτή η πράξη θα μπορούσε να γίνει καθολικός νόμος της φύσης, επομένως δεν είναι ηθικός ή λογικός σωστή. Ο στόχος του κάθε ανθρώπου θα πρέπει να είναι η τελειοποίηση της ηθικής του υπόστασης, αφού μόνο έτσι θα μπορεί, σύμφωνα με τον Kant, να θεωρεί τον εαυτό του άξιο να διεκδικήσει τον χαρακτηρισμό του αξιοπρεπούς ανθρώπου. Όπως προαναφέρθηκε, σημασία για τον Kant έχει περισσότερο η ηθική πρόθεση και η καλή θέληση του ανθρώπου να κάνει μια πράξη σύμφωνη με τον καθολικό ηθικό νόμο και λιγότερο έως καθόλου το αποτέλεσμα. Άρα, όταν κάποιος αυτοκτονεί ή κατεβάζει τις τιμές, προκειμένου να πλουτίσει, στην πραγματικότητα δεν έχει καλή θέληση, αλλά ενδιαφέρεται περισσότερο για το αποτέλεσμα, παραβλέποντας τον ηθικό νόμο.⁹³ Το ψεύδος, η τάση για αυτοκτονία, η φιλαργυρία, η αλαζονεία κ.λπ. είναι οι ροπές που υποτάσσουν τον άνθρωπο στις προσωπικές επιθυμίες του, όπως τα ζώα και αυτό έχει ως αποτέλεσμα να οδηγείται σε πράξεις, οι οποίες στερούνται λογικής, άρα και ηθικής. Αυτό με τη σειρά του οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ένας τέτοιος άνθρωπος, ακόμα και αν θεωρείται αξιοπρεπής και ηθικός για τους άλλους ανθρώπους, στην

⁹¹ Kant, *Τα θεμέλια*, 79 - 87.

⁹² Στο ίδιο, 39.

⁹³ Στο ίδιο, 39 - 82.

πραγματικότητα δεν είναι άξιος αυτής της έννοιας. Γι' αυτό, κατά τον Kant, οι παραπάνω πράξεις δεν θα γίνουν ποτέ καθολικός νόμος της φύσης, εφόσον η αξιοπρέπεια του ανθρώπου που τις πράττει έχει αναιρεθεί. Ως εκ τούτου, ο σεβασμός που δείχνει ο κάθε άνθρωπος για τον άλλο, αλλά και αυτός που ο άλλος θα απαιτήσει απ' τον καθένα είναι η αναγνώριση της αξιοπρέπειας (*dignitas*), δηλαδή μιας αξίας που δεν έχει τιμή, ούτε ισοδύναμο. Κάθε άνθρωπος έχει θεμιτή αξίωση για σεβασμό από τους συνανθρώπους του και υποχρεούται γι' αυτόν αμοιβαίως προς κάθε άλλον. Ως εκ τούτου, η ίδια η ανθρωπότητα είναι μία αξιοπρέπεια. Ο άνθρωπος δεν μπορεί να χρησιμοποιείται από κανέναν άνθρωπο, ούτε από το ίδιο τον εαυτό του ως μέσο, αλλά ως σκοπός και σε αυτό συνίσταται η αξιοπρέπεία του, λόγω της οποίας υψώνεται πάνω από όλα τα άλλα όντα. Όπως ακριβώς δεν μπορεί να τιμολογήσει τον εαυτό του, το ίδιο δεν μπορεί να κάνει εναντίον της αυτοεκτίμησης των άλλων ανθρώπων, δηλαδή είναι απαραίτητο να αναγνωρίζει την αξιοπρέπεια της ανθρωπότητας στο πρόσωπο κάθε ανθρώπου, πράγμα που σημαίνει πως δεσμεύεται από το καθήκον του σεβασμού, που οφείλεται σε κάθε άνθρωπο.⁹⁴

Όπως γίνεται φανερό, προκειμένου ο κάθε άνθρωπος να είναι άξιος της αξιοπρέπειας, θα πρέπει να φροντίζει έτσι ώστε οι πράξεις του να συμβαδίζουν πάντοτε, τουλάχιστον στην πρόθεσή του, με τους καθολικούς ηθικούς νόμους. Για να φτάσει ο Kant σε αυτό το συμπέρασμα, οδηγήθηκε μέσα από την παραδοχή του πως ο κάθε άνθρωπος έχει εκ φύσεως τη δυνατότητα να αξιοποιήσει με θετικό ή αρνητικό τρόπο τη λογική ικανότητα, την οποία διαθέτει. Επομένως, μπορεί να καταλάβει το σωστό από το λάθος και έπειτα να επιλέξει ποιο θα ακολουθήσει. Αυτό σημαίνει πως όλοι οι άνθρωποι, ανεξαρτήτως εξαιρέσεων, είναι ικανοί να επιλέγουν το τι θα πράξουν και αυτό προέρχεται από τη φύση τους, σε αντίθεση με τα ζώα που δρουν βάσει ενστίκτου. Ο κάθε άνθρωπος, επομένως, μπορεί να βασιστεί στην καλή του θέληση, προκειμένου να εφαρμόζει τις πράξεις του ηθικού νόμου, αφού αυτός πηγάζει από τη λογική, την οποία όλοι οι άνθρωποι διαθέτουν, όπως έχει ήδη ειπωθεί. Ο κάθε άνθρωπος καθίσταται άξιος της αξιοπρέπειας, όχι με την έννοια πως θα αποκτήσει κάτι που δεν έχει, αλλά υπονοώντας πως μπορεί και την υποστηρίζει με σωστό και ηθικό τρόπο, δηλαδή πως η πρόθεσή του λειτουργεί με βάση τους καθολικούς νόμους της φύσης. Ο αξιοπρεπής άνθρωπος, κατά τον Kant, μπορεί και αντιλαμβάνεται πως πέρα από τον αισθητό κόσμο υπάρχει και ένας νοητός και πως

⁹⁴ Kant, *Μεταφυσική*, 325.

από τη μία μεριά, η ηθική και ο νόμος βασίζονται στον νοητό κόσμο, άρα και η καλή του θέληση, η εφαρμογή τους, όμως, ανήκει στον αισθητό κόσμο. Για να συνδυαστούν αυτοί οι δύο κόσμοι, σύμφωνα με τον Kant, απαιτείται ο άνθρωπος να φτάσει να θεωρεί τον εαυτό του καθολικό νομοθέτη, δηλαδή όλες του οι πράξεις να θέλει να μπορούν να γίνουν καθολικοί ηθικοί νόμοι. Μόνο έτσι θα είναι πραγματικά άξιος της ανθρώπινης αξιοπρέπειας.⁹⁵

Για να κάνει σαφέστερα όσα έχει εκθέσει ο Kant σχετικά με την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, δίνει μια μεταφυσική διάσταση στη θέση του ανθρώπου μέσα στον κόσμο. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά, ο άνθρωπος βρίσκεται στο μέσον των δύο κόσμων, του αισθητού και του νοητού. Παρόλα αυτά, μπορεί να επιλέξει ποιον δρόμο να ακολουθήσει. Όταν, επομένως, κάποιος υποτάσσεται στις ροπές και τα ένστικτά του, χωρίς να χρησιμοποιεί τη λογική του ικανότητα, τότε εκπίπτει στη θέση των ζώων, τα οποία είναι πλάσματα του αισθητού κόσμου και δεν μετέχουν καθόλου στον νοητό. Ο άνθρωπος, όμως, που ενώ, μέσω της νοητικής του ικανότητας, δηλαδή της λογικής του, μπορεί να εισέλθει στον νοητό κόσμο και να κατανοήσει τον ηθικό νόμο, εν τούτοις φέρεται με βάση τον αισθητό κόσμο και δεν ακολουθεί τον ηθικό νόμο, δεν μπορεί να θεωρηθεί ως άνθρωπος, ο οποίος αξίζει να λέγεται αξιοπρεπής. Η μη κατανόηση εκ μέρους του του ηθικού νόμου, τον απομακρύνει, σε πρακτικό επίπεδο, από τις πράξεις εκείνες που εκπορεύονται από αυτόν, αλλά ακόμα και αν υποθεθεί ότι τις πράττει, θα πρέπει να συμφωνούν και τα κίνητρά του με την αγαθή θέληση να πράξει μια ηθική πράξη και όχι να εκπορεύονται από εγωιστικούς λόγους που προέρχονται από ζωικά ένστικτα, τα οποία απομακρύνουν τον άνθρωπο από την άσκηση της λογικής του ικανότητας και κατ' επέκταση από τον νοητό κόσμο, άρα και την κατάκτηση της αξιοπρέπειας.⁹⁶

Η παραπάνω επιχειρηματολογία του Kant φανερώνει τον λόγο της διαφοροποίησής του από τους φιλοσόφους που ασχολήθηκαν στο παρελθόν με τη θέση του ανθρώπου στον κόσμο. Υποστηρίζει πως όσοι από αυτούς ενδιαφέρονταν για τον αισθητό κόσμο, διατείνονταν πως η αξιοπρέπεια έχει να κάνει με την κοινωνική αποδοχή και την αίσθηση σημαντικότητας του ανθρώπου μέσα στο κοινωνικό πλαίσιο, δηλαδή με την απόκτηση της ευτυχίας σε αισθητό πλαίσιο, μέσω ορισμένων πράξεων. Ωστόσο, κατά τον Kant, αυτή η νοοτροπία για την ανθρώπινη αξιοπρέπεια είναι εντελώς βασισμένη στις προσωπικές ροπές του καθενός, εφόσον

⁹⁵ Kant, *Τα θεμέλια*, 83 - 97.

⁹⁶ Στο ίδιο, 108 - 115.

στόχος δεν είναι η τέλεση μιας ηθικής πράξης γι' αυτή καθ' αυτή, αλλά για την ικανοποίηση των εγωιστικών συμφερόντων του πράττοντος. Όσον αφορά εκείνους που υποστήριζαν, από την άλλη, πως η ανθρώπινη αξιοπρέπεια κατακτάται αποκλειστικά με την ανάταση στον νοητό κόσμο, που ορισμένοι ταυτίζουν και με τον Θεό, ισχυρίζεται πως πάλι δεν έχουν καλή θέληση, αλλά στόχος είναι η προσωπική και συμφεροντολογική τους ομοίωση με κάτι ανώτερο. Επομένως, η άποψη του Kant είναι πως το βασικό πρόβλημα στη συζήτηση για την έννοια της αξιοπρέπειας είναι η ταύτισή της με την προσωπική ευτυχία, η οποία και οδηγεί στη διαστρέβλωση της οπτικής των ανθρώπων, σχετικά με τον σωστό τρόπο τέλεσης των προστακτικών του ηθικού νόμου.⁹⁷

Συνοψίζοντας, ο Kant υποστηρίζει πως υπάρχουν δύο κόσμοι : ο αισθητός και ο νοητός. Στον πρώτο εντάσσονται όλα τα ζώα και τα υπόλοιπα όντα πλην του ανθρώπου, ενώ στον δεύτερο βρίσκονται τα λογικά θεμέλια της σκέψης μας. Ο άνθρωπος μετέχει και στους δύο κόσμους, με την έννοια ότι υπόκειται σε ένστικτα και συμφέροντα, τα οποία καθορίζουν τις πράξεις του για ίδιον όφελος, αλλά παράλληλα διαθέτει και λογική, η οποία τον εντάσσει στον νοητό κόσμο. Για να κατακτήσει την έννοια της αξιοπρέπειας ο άνθρωπος, πρέπει να καθυποτάξει την αισθητή του φύση, προκειμένου μέσω της πορείας του στον νοητό κόσμο, να κατανοήσει τον ηθικό νόμο και να ρυθμίσει τη ζωή του σύμφωνα με αυτόν, όχι ευελπιστώντας σε κάποιο συμφέρον, αλλά χάρη της ίδιας της ηθικής. Έτσι, θα έχει επιτευχθεί η συμβουλή του Kant να βλέπει ο άνθρωπος τον εαυτό του ως καθολικό νομοθέτη της ανθρωπότητας, δηλαδή να θεσπίζει νόμο με τη χρήση της λογικής του, που είναι ίδιος για όλους, αλλά παράλληλα να υποτάσσεται και σ' αυτόν. Μπορεί να μην κατακτήσει την ευτυχία, όπως διατείνονταν οι προγενέστερες φιλοσοφικές θεωρίες, αλλά τουλάχιστον γίνεται άξιος αυτής.⁹⁸

⁹⁷ Στο ίδιο, 116 - 118.

⁹⁸ Στο ίδιο, 114 - 115.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5 ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ - ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Προκειμένου να δοθεί μια γενική άποψη σχετικά με την εξέλιξη του ζητήματος της αξιοπρέπειας στις διάφορες ιστορικές περιόδους, φαίνεται πως στην πορεία του χρόνου αυτή αρχίζει σιγά σιγά να εξαρτάται περισσότερο από τον ίδιο τον άνθρωπο και λιγότερο από παράγοντες του ευρύτερου πλαισίου ζωής του ανθρώπου. Καθίσταται σαφές πως αργά αλλά σταθερά ο άνθρωπος έχει κατακτήσει μια κεντρική θέση στο συγκεκριμένο θέμα, κάτι που δεν συνέβαινε στο παρελθόν. Η σημασία της προσωπικότητας, των ενδιαφερόντων και των ιδιοτεροτήτων δεν γινόταν στις προηγούμενες περιόδους προϊόν διαπραγμάτευσης, στη συζήτηση για την αξιοπρέπεια. Όσο η αξιοπρέπεια λογιζόταν ως κάτι έξω από τον άνθρωπο, κάτι που εκείνος δεν διαθέτει εκ φύσεως, αλλά οφείλει να κατακτήσει, πάντοτε θεωρούνταν ως μία και συγκεκριμένη. Αυτό διήρκεσε καθ' όλη την περίοδο της αρχαιότητας και του Μεσαίωνα, ενώ συνεχίστηκε, παρ' όλους τους μετασχηματισμούς της και κατά την περίοδο της Αναγέννησης. Μόνο από την αρχή της περιόδου της νεοτερικότητας και μετά δόθηκε ιδιαίτερη προσοχή στο πρόσωπο του ανθρώπου ως κάποιου, ο οποίος φέρει εκ φύσεως την αξιοπρέπεια και δεν την κατακτά. Επίσης, υπό αυτό το πρίσμα είναι πια διαφορετική και η προσέγγιση των πράξεων και των καθηκόντων κάποιου, τα οποία δεν δρουν πλέον προς χάριν της κατάκτησης της αξιοπρέπειας, αλλά υποβοηθώντας και υποστηρίζοντας την έκφραση και εκδήλωση της ήδη υπάρχουσας αξιοπρέπειας του ανθρώπινου υποκειμένου.

Όσον αφορά ειδικότερα στη ρωμαϊκή περίοδο, όπως φαίνεται και από το έργο του Κικέρωνα, η αξιοπρέπεια θεωρούνταν ως κάτι το οποίο ο άνθρωπος οφείλει να κατακτήσει, προκειμένου να εξασφαλίσει την κοινωνική αποδοχή και την εκτίμηση των συνανθρώπων του. Ο Κικέρων αναφέρει χαρακτηριστικά πως μόνο ο άνθρωπος, λόγω της λογικής του μπορεί να λειτουργεί με αξιοπρέπεια, ενώ τα ζώα, λόγω της άλογης φύσης τους, δεν μπορούν να την κατακτήσουν. Φαίνεται πως ταυτίζει την κατάκτηση της αξιοπρέπειας με την ανάπτυξη της λογικής ικανότητας του ανθρώπου και την καταπίεση των προσωπικών του παρορμήσεων και την στηρίζει στην ξεχωριστή θέση του και την ελεύθερη βούλησή του να διαθέτει τον εαυτό του όπως θέλει, επιλέγοντας να υπακούει σε κάποια καθήκοντα, τα οποία τον κατευθύνουν

προς την τέλεση αξιοπρεπών πράξεων. Τα καθήκοντα αυτά πρέπει να είναι σύμφωνα με τον νόμο της ηθικής, οπότε θα είναι σίγουρα δίκαιες και οι πράξεις που προκύπτουν από αυτά.

Παρόλο που η αξιοπρέπεια και στις μετέπειτα περιόδους φαίνεται ότι εκπορεύεται από την ηθικό νόμο και ότι ο άνθρωπος, με την ανάπτυξη της λογικής και την καταπολέμηση των ενστικτωδών παρορμήσεων μπορεί να την διαθέτει, εν τούτοις οι αρχαίοι δεν φαίνεται να της έδιναν ιδιαίτερη αξία ως στοιχείο της ανθρώπινης προσωπικότητας. Καταδεικνύεται πως τα κίνητρά τους ήταν περισσότερο συμφεροντολογικά, καθώς γίνεται λόγος για βελτίωση της κοινωνικής και πολιτικής ζωής και προσωπική υπεροχή εκείνου που την διαθέτει σε βάρος των υπόλοιπων. Αυτό φαίνεται από το γεγονός πως λόγω των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του καθενός, υποστηρίζεται πως κάποιος την κατακτά περισσότερο και κάποιος λιγότερο. Γίνεται αντιληπτό πως νοούσαν την αξιοπρέπεια σαν κάτι έξω από αυτούς, το οποίο είναι συγκεκριμένο και εξ αυτού πηγάζουν κάποια καθήκοντα προ υποστήριξη αυτών που θέλουν να την κατακτήσουν, όχι όμως προς χάριν της αξιοπρέπειας, αλλά για άλλους λόγους είτε προσωπικούς, είτε κοινωνικούς.

Την περίοδο του Μεσαίωνα και της Αναγέννησης, η παραπάνω θεώρηση για την αξιοπρέπεια δεν φαίνεται να άλλαξε ιδιαίτερα. Ακόμα και οι ουμανιστές, οι οποίοι δεν συμφωνούσαν πάντα με τις σχολαστικές και θρησκευτικές παραδόσεις και προωθούσαν μια παιδεία πιο κοντά στα κλασικά πρότυπα, ισχυρίζονταν πως η αξιοπρέπεια δεν είναι προσωπικό χαρακτηριστικό του κάθε ανθρώπου. Όπως φαίνεται και από τον *Mirandola*, η αξιοπρέπεια κατακτάται από τον άνθρωπο μέσω της επαφής του με τον θεϊκό κόσμο. Η λογική ικανότητα του ανθρώπου ταυτίζεται με την ανύψωση του ανθρώπου στην τάξη των αγγέλων της θεωρίας, δηλαδή κατά κάποιον τρόπο και αυτή είναι συγκεκριμένη και πρέπει να κατακτηθεί από τον άνθρωπο, όπως και η αξιοπρέπεια. Ο άνθρωπος, απ' ότι αφήνεται να εννοηθεί, χωρίς την εισαγωγή του στη θεϊκή ιεραρχία, θα είναι παραδομένος στο άλογο στάδιο των ζώων. Η έννοια των καθηκόντων και της ηθικής, από την οποία πηγάζουν, ταυτίζεται εδώ με την υπακοή και τέλεση του θεϊκού θελήματος και η αξιοπρέπεια νοείται ως η πλήρης κατανόηση του θεϊκού θελήματος του σχεδίου του Θεού και η ομοίωσή του ανθρώπου με αυτό. Η αντίληψη αυτή φανερώνει μια πλήρη απουσία του ανθρώπου σε σχέση με τη μερική της αρχαιότητας από το ζήτημα της αξιοπρέπειας, καθώς εκτός από τη μειονεκτική του θέση στο συγκεκριμένο θέμα, φαίνεται πως εξισώνεται με το στάδιο των ζώων, εφόσον και για την ανάπτυξη της λογικής του πρέπει να

καταβάλει κόπο. Ενώ στην αρχαιότητα η λογική θεωρούνταν συστατικό στοιχείο του ανθρώπου, στη μετέπειτα περίοδο θεωρείται χαρακτηριστικό της θεϊκής ιεραρχίας που κατακτά ο άνθρωπος, αφού εισέλθει σε αυτήν. Επομένως, ούτε αυτήν διαθέτουν όλοι οι άνθρωποι. Καθίσταται σαφές πως αυτή την περίοδο, όπως και την αρχαία εποχή, η αξιοπρέπεια πρέπει να κατακτηθεί για προσωπικούς λόγους, εν προκειμένω την ομοίωση με τον Θεό, άρα αποτελεί το μέσο και όχι τον τελικό σκοπό της προσπάθειας του ανθρώπου.

Από την αρχή της εποχής της νεοτερικότητας συντελείται μια αλλαγή στη θεώρηση της έννοιας της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Το ανθρώπινο υποκείμενο νοείται πλέον ως αυτό που φέρει την αξιοπρέπεια αφ' εαυτού του, ανεξαρτήτως των εξωτερικών συνθηκών. Δεν είναι πια η έννοια της αξιοπρέπειας κάτι εξωτερικό από τον άνθρωπο, το οποίο μέσω των ηθικών πράξεων οφείλει να κατακτήσει, αλλά κάτι που υπάρχει μέσα στο κάθε υποκείμενο και πρέπει να φανεί αντάξιός του. Η σημασία της λογικής παίρνει εδώ ένα εντελώς καινούριο νόημα, καθώς δεν χρησιμοποιείται προκειμένου να οδηγήσει τον δρώντα σε αξιοπρεπείς πράξεις, αλλά περισσότερο οδηγεί τον άνθρωπο στη διαμόρφωση ενός πνευματικού και ψυχικού κόσμου, με στόχο να έρθει σε επαφή με την αξιοπρέπεια που έχει μέσα του και να διάγει τη ζωή του με βάση αυτή και μόνο γι' αυτή ανεξαρτήτως αποτελέσματος.

Παράλληλα, το γεγονός πως όλοι οι άνθρωποι διαθέτουν αξιοπρέπεια, μόνο και μόνο επειδή είναι άνθρωποι οδηγεί τη λογική να θεσπίσει τον ηθικό νόμο, ο οποίος δεν είναι πλέον ούτε εμπειρικός, αλλά ούτε και θεϊκός, εφόσον κατασκευάζεται από την ανθρώπινη λογική, η οποία είναι ίδια για όλους τους ανθρώπους, ανεξαρτήτως των πεποιθήσεών τους. Φαίνεται εδώ πως έχει συντελεστεί μια σύνθεση των παραπάνω αντιλήψεων για την αξιοπρέπεια, αφού από ένα καθαρά εμπειρικό και πολιτικό σε γενικές γραμμές, θεώρημα και μετέπειτα από ένα καθαρά θρησκευτικό και μη εμπειρικό, οδηγούμαστε στην πεποίθηση πως η ηθική και η αξιοπρέπεια είναι έννοιες μη εμπειρικές και καθολικές, ωστόσο μπορούν να καταστούν πρακτικά εφαρμόσιμες από οποιοδήποτε ανθρώπινο ον, προκειμένου να αναγνωριστούν σε εμπειρικό επίπεδο.

Η συμβολή της σκέψης του Kant στο θέμα της αξιοπρέπειας και σε όλα όσα αναφέρθηκαν παραπάνω υπήρξε καθοριστική. Η προσέγγισή του έδωσε νέα και πολύ δυναμική ώθηση στην εννοιολόγηση της αξιοπρέπειας και θα μπορούσε να

ερμηνευθεί στο πλαίσιο της «μοντέρνας οπτικής της ανθρώπινης αξιοπρέπειας».⁹⁹ Ο Kant μιλά για την αξιοπρέπεια του υποκειμένου, για τα στάδια και τα βήματα κατάκτησης της αξιοπρέπειας, αλλά και για τη σχέση μεταξύ της εσωτερικής ηθικής αξίας του καθενός και του καθήκοντος του σεβασμού προς τους άλλους,¹⁰⁰ λέγοντας πως κάθε άνθρωπος «επιπλέον υποχρεούται να αναγνωρίζει την αξιοπρέπεια της ανθρωπότητας σε κάθε άλλον άνθρωπο, επομένως τον δεσμεύει ένα καθήκον που αναφέρεται στον σεβασμό ο οποίος πρέπει κατ' ανάγκη να επιδεικνύεται σε κάθε άλλον άνθρωπο».¹⁰¹

Σε πολιτικό επίπεδο, η αντίληψη του Kant για την ανθρώπινη αξιοπρέπεια έχει συμβάλει στην θεμελίωση της ισότητας μεταξύ των ανθρώπων, αλλά και της ανάπτυξης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Αποτελεί μια φιλοσοφία, στην οποία μπορούν να στηριχθούν τα ανθρώπινα δικαιώματα και έχει πολλά να προσφέρει στη συζήτηση γι' αυτά. Το γεγονός πως η αξιοπρέπεια πλέον μετρείται με βάση την ανθρώπινη ιδιότητα του ατόμου και όχι τις πράξεις του, αλλά και το ότι είναι κάτι που μπορεί να διαθέτει ο κάθε άνθρωπος από τη φύση του και δεν του αποδίδεται έξωθεν, έχει συντελέσει στη δόμηση, ευελπιστώντας και παγκοσμίως, μιας ίσης αντιμετώπισης και θεώρησης των ανθρώπων, ανεξαρτήτως φύλου, κοινωνικοοικονομικού υπόβαθρου, θρησκείας ή άλλου, επιδρώντας στη μείωση του ρατσισμού και άλλων συμπεριφορών, οι οποίες υποβαθμίζουν την αξιοπρέπεια του ανθρώπινου υποκειμένου.¹⁰²

Συνοψίζοντας, είναι απαραίτητο να ειπωθεί πως οι τρεις βασικές αρχές, προκειμένου να συζητηθεί το θέμα της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, παρόλο που ενυπάρχουν σε όλες τις ιστορικές περιόδους νοηματοδοτούνται διαφορετικά από εποχή σε εποχή. Στην αρχαία και ρωμαϊκή περίοδο, η ηθική οριζόταν ως αυτή της κυρίαρχης εξουσίας από την οποία προερχόταν ο νόμος, δηλαδή το θετικό δίκαιο του κράτους, εφόσον στόχος ήταν η ευημερία του κράτους. Οι αρχές και οι αξίες που καθιστούσαν κάποιον αξιοπρεπή ήταν κυρίως σε πολιτικό και εμπειρικό επίπεδο. Η πολιτική έννοια της αξιοπρέπειας, δηλαδή το να είναι κάποιος καλός πολίτης, ήταν η βασική διάκριση μεταξύ των εχόντων αξιοπρέπεια και των μη εχόντων. Στην περίοδο της αναγέννησης, η ηθική και ο νόμος προέρχονταν από τον Θεό και ο άνθρωπος

⁹⁹ Giovanni Bogneri, «The Concept of Human Dignity in European and US Constitutionalism» στο *European and Constitutionalism*, ed. G. Nolte (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), 89.

¹⁰⁰ Rachel Bayefsky, *Dignity, Honor and Human Rights: Kant's Perspective, Political Theory* (Sage Publications, Inc. Stable, December 2013), vol. 41, no 6, 831, <https://www.jstor.org/stable/24571373> (πρόσβαση 27/7/2021).

¹⁰¹ Kant, *Μεταφυσική*, 325.

¹⁰² Bayefsky, *Dignity*, 810 - 815.

απλά έπρεπε να τα εφαρμόσει προκειμένου να κατακτήσει την αξιοπρέπεια και να εισέλθει στην ιεραρχία του θείου. Η πολιτική έννοια της αξιοπρέπειας απουσιάζει εντελώς, εφόσον αυτή, αφού δίνεται από τον Θεό, δεν είναι εμπειρική. Τέλος, στην νεότερη περίοδο, η ηθική και ο νόμος καθορίζονται από τα ανθρώπινα υποκείμενα, τα οποία καθολικά κατέχουν αφ' εαυτών την αξιοπρέπεια. Επομένως, εφόσον αυτά είναι καθολικά και η πολιτική έννοια θα πρέπει να είναι εξίσου καθολική και ανθρώπινα προσδιορισμένη, καθώς υπάρχουν διάφορες νομικές και ηθικές συνθήκες που θεωρούν την ανθρώπινη αξιοπρέπεια ως ένα θεμελιώδες στοιχείο που ορίζει τη θέση του ανθρώπινου όντος στον κόσμο, δημιουργώντας μια βάση για τη νομική και ηθική θέση του γενικά και μας δίνει τους λόγους που ο άνθρωπος έχει δικαιώματα.¹⁰³

Είναι σαφές πως η προσέγγιση των εννοιών της αξιοπρέπειας είναι ένα ανεξάντλητο θέμα. Πρόκειται για έναν όρο με πολλές εννοιολογήσεις και διαρκή εξέλιξη. Άλλαξε, αλλάζει και θα συνεχίσει να αλλάζει, γιατί είναι στενά συνυφασμένος με τη ζωή του ανθρώπου, η οποία επίσης αλλάζει συνεχώς. Η εννοιολόγησή του, τόσο στο παρελθόν όσο και σήμερα σχετίζεται με το πεδίο μέσα από το οποίο προσεγγίζεται ο όρος. Αυτός είναι και ο λόγος που δεν μπορεί να υπάρξει ένας πλήρης και ολοκληρωμένος ορισμός. Όμως, κάθε εννοιολογική προσέγγιση του όρου που στηρίζεται σε επιχειρήματα από την αρχαιότητα ως τις μέρες μας έχει συμβάλει στον εμπλουτισμό του και έχει δώσει ώθηση στον στοχασμό γι' αυτόν.

Στην εποχή μας και χωρίς να παραγνωρίζεται η εξέλιξη του όρου διαχρονικά, η συζήτηση για το εννοιολογικό περιεχόμενο του όρου «αξιοπρέπεια» χρειάζεται να συνδεθεί με τις πολλαπλές προσεγγίσεις της στη μοντέρνα ηθική και πολιτική φιλοσοφία¹⁰⁴ και να γίνει κατανοητός, όπως αποτυπώθηκε στην Οικουμενική Διακήρυξη για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, στο προοίμιο της οποίας αναφέρεται πως η αξιοπρέπεια είναι σύμφυτη σε όλα τα μέλη της ανθρώπινης οικογένειας και αποτελεί το θεμέλιο της ελευθερίας, της δικαιοσύνης και της ειρήνης στον κόσμο και ως εκ τούτου στο άρθρο 1 ορίζεται πως όλοι οι άνθρωποι γεννιούνται ελεύθεροι και ίσοι στην αξιοπρέπεια και τα δικαιώματα.¹⁰⁵ Άρα, είναι επιτακτική ανάγκη να γίνει κατανοητό πως αφορά κάθε άνθρωπο ατομικά (αξιοπρέπεια του ανθρώπου) σε θεωρητικό και πρακτικό επίπεδο, μα και ολόκληρη την κοινωνία (στενή και ευρύτερη)

¹⁰³ Duwell, *Human*, 216 - 217.

¹⁰⁴ Στο ίδιο, 218.

¹⁰⁵ *Universal Declaration of Human Rights* (1948), <https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Pages/Language.aspx?LangID=grk> (πρόσβαση 30/8/2021).

μέσα στην οποία ζει (αξιοπρέπεια της ανθρωπότητας). Ή, όπως εξαιρετικά το διατυπώνει ο Kant: «Humanity itself is a dignity»¹⁰⁶, αναζητώντας μια καθολική ανθρώπινη αξιοπρέπεια με σεβασμό στο άτομο.¹⁰⁷ Με άλλα λόγια και ανεξάρτητα από τις επιμέρους εννοιολογήσεις πρόκειται για μια έννοια απόλυτα συνδεδεμένη με τη βελτίωση της προσωπικής και συλλογικής ζωής του ανθρώπου και οφείλουμε να την ερμηνεύουμε υπό αυτό το πρίσμα.

¹⁰⁶ Immanuel Kant, *The Metaphysics of Morals* (1797), Part II : «The Metaphysical Principles of Virtue», in *Kant, Ethical Philosophy*, trans. James W. Ellington (Indianapolis, Indiana : Hackett, 1983), 127, [WWW.BIOETHICS.GOV Human Dignity and Bioethics \(georgetown.edu\)](http://WWW.BIOETHICS.GOV/HumanDignityandBioethics/georgetown.edu) (πρόσβαση 1/9/2021).

¹⁰⁷ Holmes Rolston III, «Human Uniqueness and Human Dignity : Persons in Nature and Nature of Persons» στο *Human Dignity and Bioethics. Essays Commissioned by the President's Council on Bioethics*, Washington, D. C. (March, 2008), 129, [WWW.BIOETHICS.GOV Human Dignity and Bioethics \(georgetown.edu\)](http://WWW.BIOETHICS.GOV/HumanDignityandBioethics/georgetown.edu) (πρόσβαση 1/9/2021).

ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ

Συνοψίζοντας, στην παρούσα εργασία έγινε μια προσπάθεια προσέγγισης των εννοιολογήσεων της αξιοπρέπειας από τους ρωμαϊκούς χρόνους έως την πρόιμη νεοτερικότητα. Η προσέγγιση εστίασε στις έννοιες που περικλείει ο όρος τόσο από την άποψη της φιλοσοφίας, όσο και από την άποψη του δικαίου και της πολιτικής και διαπιστώθηκαν αφενός ομοιότητες και διαφορές και αφετέρου η επίδραση που ασκεί ο καθένας από τους παραπάνω τομείς στον άνθρωπο και στην κοινωνία, ανάλογα με τις νοηματοδοτήσεις της έννοιας που επιχειρεί να κάνει.

Στη συνέχεια παρουσιάστηκε το εύρος των εννοιών για την αξιοπρέπεια μέσα από τη σκέψη του Κικέρωνα, του Pico della Mirandola και του Kant. Ο Κικέρωνας μίλησε για αξιοπρέπεια του ανθρώπου ατομικά, αλλά και ως μέλος του κοινωνικού συνόλου και θεώρησε πως είναι κάτι που μπορεί να καταφέρει ο άνθρωπος με τις δικές του δυνάμεις. Ο Mirandola έδωσε στην αξιοπρέπεια θρησκευτική χροιά, εξαρτώντας την από τη δύναμη του Θεού και την εξέλιξη του ανθρώπου στον θρησκευτικό τομέα. Ο Kant θεμελίωσε την αξιοπρέπεια στον νου του ανθρώπου. Εστίασε στον άνθρωπο ως έλλογο ον που υπάρχει ως αυτοσκοπός και όχι ως μέσο.¹⁰⁸ Στο τέλος έγινε μια συγκριτική παρουσίαση των θέσεων των τριών φιλοσόφων και προέκυψαν χρήσιμα συμπεράσματα.

Είναι απαραίτητο να τονιστεί για άλλη μια φορά πως η ανθρώπινη αξιοπρέπεια σχετίζεται με την ιδιότητα του ατόμου όχι ως όντος, αλλά ως ανθρώπου.¹⁰⁹ Με άλλα λόγια, η αξιοπρέπεια έχει άμεση σχέση με το χαρακτηριστικό της ανθρώπινης ιδιότητας και του μη υποβιβασμού της, κάτι που είναι ανεξάρτητο από την εξέλιξη των εννοιολογήσεων του όρου.¹¹⁰

Τέλος, αξίζει να ειπωθεί πως ο άνθρωπος, για κάθε θέμα που τον αφορά, άρα και για την αξιοπρέπεια, διαθέτει την ελεύθερη επιλογή της χρήσης του νου. Το αξιολογικό γεγονός της στοχαστικής επιλογής είναι κάτι διαφορετικό από αυτό που συμβαίνει στο πεδίο της ύλης και από αυτό που τελεί υπό μηχανικό έλεγχο. Ο ηθικός

¹⁰⁸ Kant, *Τα θεμέλια*, 80.

¹⁰⁹ Bernard Edelman, «La dignite de la personne humaine, un concept nouveau» στο *La dignite de la personne humaine*, under the direction of Marie - Luce Pavia et Thierry Revet (Paris: ed. Economica, 1999), 27.

¹¹⁰ Marie Luce Pavia, «La découverte de la dignité de la personne humaine» στο *La dignité de la personne humaine*, under the direction of Marie - Luce Pavia et Thierry Revet (Paris: ed. Economica, 1999), 8.

άνθρωπος φέρεται προς ένα αγαθό, το οποίο καθιστά αναγκαστικά κάποια πράγματα όχι ως απλά μέσα προς κάποιον σκοπό, αλλά ως αναπόσπαστα μέρη του εαυτού του.¹¹¹ Ένα τέτοιο αγαθό είναι και η αξιοπρέπεια.

¹¹¹ Ανδρέας Μάνος, *Η οντολογία του κακού παρά Πλωτίνω - Ηθικοί και Μεταηθικοί Απόηχοι* (Αθήνα: εκδ. Ινστιτούτο του βιβλίου - Α. Καρδαμίτσα, 2002), 244.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ακαδημία Αθηνών. *Χρηστικό λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο, 2014.

Ανδρουλάκης, Νικόλαος Κ. «Το νέο Σύνταγμα και η ποινική δικαιοσύνη». Στο *Η επίδρασις του Συντάγματος του 1975 επί του ιδιωτικού και επί του δημοσίου δικαίου*, Αθήνα: 1976.

Βώκος, Γεράσιμος. «Ο λόγος και η πίστη». Εφημ. *Το Βήμα* (24 Νοεμβρίου 2008).
<https://www.tovima.gr/2008/11/24/culture/o-logos-kai-i-pisti/>

Θεοδώρου, Πάνος. *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία των Αξιών*. Αθήνα: ΣΕΑΒ, 2015.
Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα.
<https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&url=https://repository.kallipos.gr/bitstream/11419/2631/1/BookPDF.pdf&ved=2ahUKEwia45XopqzzAhWL-KQKHbWMAHwQFnoECAYQAQ&usg=AOvVaw2JbA0IGPaXSWzkrcHmKdWC>

Κιβρακίδου, Άννα Β. *Προσβολές της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Συγκριτική θεώρηση της ελληνικής έννομης τάξης και της ΕΣΔΑ (άρθρο 3)*. Διδακτορική Διατριβή, ΑΠΘ, Νομική Σχολή, Τομέας ποινικών και εγκληματολογικών επιστημών, Θεσσαλονίκη, 2017.
<https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&url=https://ikee.lib.auth.gr/record/299751/files/GRI-2018-22548.pdf&ved=2ahUKEwi25oulpazzAhXP0aQKHV8DVcQFnoECAUQAQ&usg=AOvVaw1S5KJeP5c9iLpjQPxVhe5u>

Κικέρων. *Περί Καθηκόντων (De Officiis)*. Εισ. - μτφρ. - σχόλια Διονύσιος Χαλκωματάς, Αθήνα: εκδ. ΜΙΕΤ, 2017.

Μάνος, Ανδρέας. *Η ευδαιμονία ως εύροια βίου στην αρχαία στωική φιλοσοφία*. Αθήνα: εκδ. Ινστιτούτο του βιβλίου - Α. Καρδαμίτσα, 2002.

Μάνος, Ανδρέας. *Η αρχαία φιλοσοφία ως τέχνη της ζωής - Τα μέτρα του καιρού*. Αθήνα: εκδ. Ινστιτούτο του βιβλίου - Α. Καρδαμίτσα, 2013.

Μάνος, Ανδρέας. *Η οντολογία του κακού παρά Πλωτίνω - Ηθικοί και Μεταηθικοί Απόηχοι*. Αθήνα: εκδ. Ινστιτούτο του βιβλίου - Α. Καρδαμίτσα, 2002.

Μπαλάσκας, Νίκος. «Ρωμαϊκή Περίοδος 30 π. Χ. - 330 μ. Χ. Μέρος Β». Στο *Ιστορία της μεσαιωνικής Ελλάδας*.

<https://sites.google.com/site/nikosmpalaskasalimedon/istoria/2-istoria-tes-mesaionikes-elladas/1b>

Μπιτζιλέκης, Νικόλαος Κ. «Ανθρώπινη αξιοπρέπεια και τιμή». Στο *Η ποινική προστασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας*. Ελληνογερμανικό συμπόσιο, Θεσσαλονίκη, 1995. Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα, 1997.

Σταμάτης, Κώστας. *Κριτική Θεωρία Δικαιοσύνης, Θεμελίωση Αρχών*. Αθήνα: εκδ. Σαββάλα, 2011.

Στείρης, Γεώργιος Χρ. *Η παράδοση της Αναγέννησης. Βυζαντινή και Δυτική Φιλοσοφία στον 15ο αιώνα*. Αθήνα: εκδ. Παπαζήση, 2016.

Στείρης, Γεώργιος Χρ. *Η θεμελίωση της μεσαιωνικής πρακτικής φιλοσοφίας. Η περί ηθικής και πολιτικής φιλοσοφία του Al Fârabi*. Αθήνα: εκδ. Ινστιτούτο του βιβλίου - Α. Καρδαμίτσα, 2011.

Στείρης, Γεώργιος Χρ. *Φιλοσοφία και Κόσμος. Κοσμολογικές αντιλήψεις κατά τους Μέσους Χρόνους και την Αναγέννηση*. Αθήνα: εκδ. Ινστιτούτο του βιβλίου - Α. Καρδαμίτσα, 2010.

Τσεβρένης, Βασίλειος Κ. *Ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Η λειτουργική αξιοποίηση της ρυθμιστικής της εμβέλειας στο νομικό συλλογισμό*. Αθήνα - Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα, 2012.

Alessio, Franco. *Ιστορία της Νεότερης Φιλοσοφίας*. Μτφρ. Δώρα Θυμιοπούλου. Αθήνα: εκδ. Τραυλός, 2012.

Aristotle. *Nicomachean Ethics* bk 1, ch 7 (W. D. Ross & J. O. Urmson trans.), in 2 *The Complete Works of Aristotle 1729* (Jonathan Barnes ed. 1984), also id bk 1, ch 9, at 1099b25-1100a5, in Richard Wright, i bid.

Bayefsky, Rachel. *Dignity, Honor and Human Rights: Kant's Perspective, Political Theory*. Sage Publications, Inc. Stable, December, 2013, vol. 41, no 6.
<https://www.jstor.org/stable/24571373>

Bognetti, Giovanni. «The Concept of Human Dignity in European and US Constitutionalism». Στο *European and Constitutionalism*, ed. G. Nolte. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

Bostrom, Nick. *Dignity and Enhancement*. Oxford Fututre of Humanity Institute, Faculty of Philosophy and James Martin 21st Century school Oxford University. Committed to the President's Council on Bioethics forthcoming 2007.
https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&url=https://www.nickbostrom.com/ethics/dignity-enhancement.pdf&ved=2ahUKEwjL4oft46nzAhVByqQKHTY6AyMQFnoECAQQAQ&usg=AOvVaw3KpyENujL-hgMr_YeNBCo7

Clapham, Andrew. *Human Rights Obligations of Non - State Actors*. Oxford University Press, 2006.

Copenhaver, Brian. P. και Schmitt, Charles. B. *Η Φιλοσοφία της Αναγέννησης*. Μτφρ. Χρήστος Γεμελιάρης, Αθήνα: εκδ. Πολύτροπον, 2007.

Donnelly, Jack. «Human Dignity and Human Rights». Στο *Research Project on Human Dignity*, University of Denver, USA, June 2009. Commissioned by and Prepared for the Geneva Academy of International Humanitarian Law and Human Rights in Swiss Initiative to Commemorate the 60th Anniversary of the Universal Declaration of Human Rights.

<https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&url=https://www.legal-tools.org/doc/e80bda/pdf/&ved=2ahUKEwjruPGppqzzAhVOtqQKHRsyAtoQFnoECACQAQ&usg=AOvVaw2InggmLR9g4XITzN0MIWSh>

Duwell, Marcus. «Human Dignity and Human Rights». Στο *Humiliation, Degradation, Dehumanization. Human Dignity Violated*. Library of Ethics and Applied Philosophy Volume 24, ed. by Paulus Kaufman, Hans Kuch, Christian Meuhäuser, Elaine Webster, Dordrecht Heidelberg London New York: Springer, 2011.

<https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&url=https://www.corteidh.or.cr/tablas/r30885.pdf&ved=2ahUKEwiQuu7G5anzAhXJGewKHSQJCGEQFnoECAMQAQ&usg=AOvVaw2434mVVboNhLU3UapTOSub>

Edelman, Bernard. «La dignite de la personne humaine, un concept nouveau». Στο *La dignite de la personne humaine*. Under the direction of Marie - Luce Pavia et Thierry Revet, Paris: ed. Economica, 1999.

Feldman, David. «Human Dignity as a Legal Value: Part 1». Στο *Public Law 44*, 1999.

Hallam, Henry. *View of the State of Europe during the Middle Ages* (from the sixth London edition). New York: publ. By Harper & Brothers, V.

https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&url=https://www.loc.gov/rr/frd/Military_Law/Lieber_Collection/pdf/View-of-State-of-Europe.pdf&ved=2ahUKEwjP5KzAhVFuqQKHARjCukQFnoECAMQAQ&usg=AOvVaw09VXteOzVKqlV8ZW8iCobd

Iglesias, Teresa. «Bedrock Truths and the Dignity of the Individual». Στο *Logos 4*, 2001.

Kant, Immanuel. *Τα θεμέλια της Μεταφυσικής των Ηθών*. Εισ. - μτφρ. - σχόλια Γιάννη Τζαβάρα, Αθήνα - Γιάννινα: εκδ. Δωδώνη, 1984.

Kant, Immanuel. *Μεταφυσική των ηθών*. Μτφρ. - σημ. - επιλ. Κώστας Ανδρουλιδάκης, Αθήνα: εκδ. Ιδεόγραμμα - Σμίλη, 2013.

Kant, Immanuel. *The Metaphysics of Morals* (1797), Part II : «The Metaphysical Principles of Virtue», in *Kant, Ethical Philosophy*, trans. James W. Ellington, Indianapolis, Indiana : Hackett, 1983.

[Human Dignity and Bioethics \(georgetown.edu\)](http://www.georgetown.edu)

Krause, Sharon. *Liberalism with Honor*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2002.

Long, Anthony Arthur. *Η Ελληνιστική Φιλοσοφία. Στωικοί Επικούρειοι Σκεπτικοί*. Μτφρ. Στυλιανός Δημόπουλος - Μυρτώ Δραγώνα Μονάχου, Αθήνα: εκδ. ΜΙΕΤ, 2012.

Meyer, Michael. «Kant's Concept of Dignity and Modern Political Thought». Στο *History of European Ideas no 3*, 1987.

Pavia, Marie Luce. «La découverte de la dignité de la personne humaine». Στο *La dignité de la personne humaine*. Under the direction of Marie - Luce Pavia et Thierry Revet, Paris: ed. Economica, 1999.

Pico della Mirandola. *Λόγος περί της Αξιοπρέπειας του Ανθρώπου*. Μτφρ. Φραγκίσκη Αμπαζοπούλου, εκδ. Άγρα, 2014.

Rawls, John. *A Theory of Justice* (Revised edition). Harvard University Press, 1999.
https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&url=http://www.consiglio.regione.campania.it/cms/CM_PORTALE_CRC/servlet/Docs%3Fdir%3Ddocs_biblio%26file%3DBiblioContenuto_3641.pdf&ved=2ahUKEwjBj9ma5anzAhVJ2aQKHxoUDEMQFnoECAMQAQ&usg=AOvVaw1dzYtmGfFZ4tHimA7NV2R

Riley, Stephen και Bos, Gerhard. *Human Dignity*, Internet Encyclopedia of Philosophy A Peer- Review Academic Resource. Utrecht University Netherlands.
<https://iep.utm.edu/hum-dign/>

Rolston, Holmes III. «Human Uniqueness and Human Dignity : Persons in Nature and Nature of Persons». Στο *Human Dignity and Bioethics*. Essays Commissioned by the President’s Council on Bioethics, Washington, D. C., March 2008.

[Human Dignity and Bioethics \(georgetown.edu\)](http://www.georgetown.edu)

Sabine, George. H. *Ιστορία των Πολιτικών Θεωριών*. Μτφρ. Μάνθου Κρίστη, Αθήνα: εκδ. Ατλαντίς.

Schulman, Adam. «Bioethics and the Question of Human Dignity». Στο *Human Dignity and Bioethics*. Essays Commissioned by the President’s Council on Bioethics, Washington, D.C. , March 2008.

[Human Dignity and Bioethics \(georgetown.edu\)](http://www.georgetown.edu)

Sensen, Oliver. *Kant’s Conception of Human Dignity*. Tulane University, 2009.

<https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9783110267167/html>

Shershow, S. C. *Deconstructing Dignity*. University of Chicago Press, 2013.

<https://www.degruyter.com/document/doi/10.7208/9780226088266-006/html>

Spade, Paul Vincent. «Μεσαιωνική Φιλοσοφία». Στο *Ιστορία της δυτικής Φιλοσοφίας*. Επιμ. Anthony Kenny, μτφρ. Δέσποινα Ρισσάκη. Αθήνα: εκδ. Νεφέλη, 2005.

Universal Declaration of Human Rights (1948).

<https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Pages/Language.aspx?LangID=grk>

WWW.BIOETHICS.GOV

www.kallipos.gr